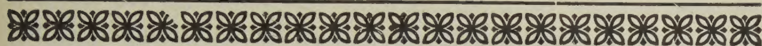
Gereformeerd Theologisch Tijdschrift.
Redactie-Adres: Prof. Dr T. HOEKSTRA te Kampen.
Aflevering 9. September 1935.

DE INVLOED VAN AUGUSTINUS' BIJBELSTUDIE OP ZIJN LITERATUUR-BESCHOUWING

door

Dr A. SIZOO.

(Voordracht gehouden op het 16e Nederl. Philologencongres te Groningen den 25en April 1935).

Volkomen juist typeert Pierre de Labriolle de maatschappij uit de eerste eeuwen onzer jaartelling als „une société ivre de littérature et déshabitueé de la vérité." [1]) Door de coördinatie van deze praedicaten is de literatuur veroordeeld. Zij streeft niet meer naar waardevollen, waarachtigen inhoud, vervat in schoonen vorm; integendeel, het uiterlijk is haar alles, de inhoud is secundair of minder dan dat. Het proza ziekt weg in het pompeuze; barok opgesmukt met de tierlantijnen van een geraffineerde rhetorica vertoont het de oogverblindende schijnschoonheid van de kermistent. De auteur is geworden een jongleur met woorden; hij hanteert de gepointeerde sententiae, de assonanties, de homoioteleuta, de *κῶλα* en de *κόμματα,* de tropen en figuren, als de toovenaar zijn zakdoeken, bloemen, eieren en duiven en het publiek is meer in exstase over zoo groote kunstvaardigheid dan dat het zich afvraagt of het geestelijk ook iets rijker geworden is. Kortom: literatuur beteekent in dezen tijd stijl en de stijl is, om een woord van Gudeman te gebruiken „rhetorisch durch und durch angekränkelt." [2])

---

[1]) Hist. de la litt. Chrét.[2] 1924 p. 21. [2]) Gesch. der Lat. Lit. III, 7.

Het is in dezen tijd der corrupta eloquentia, dat het Christelijke Latijnsche proza zijn intrede doet in de literatuur en zijn auteurs bevinden zich in een impasse. Ze hadden allen de rhetorenschool doorloopen en hun literatuurbeschouwing richtte zich naar de maatstaf van den stijl hunner dagen. Een werk, dat niet naar den smaak gestileerd was, kon niet tot de literatuur worden gerekend. Maar voor een dergelijk bannissement kwam dan in de eerste plaats in aanmerking het boek, dat voor hen het hoogste was, de Bijbel, die ten overvloede nog vrij onbeholpen vertaald was. De scherpste critiek, die volgens Hieronymus mannen als Celsus, Porphyrius en Iulianus op de Christelijke geschriften konden oefenen, was deze, dat ze hen beschuldigden van een *rustica simplicitas,* een landelijken eenvoud, omdat er onder hun schrijvers geen wijsgeeren en welsprekenden waren. [3]) Deze beschuldiging kon moeilijk worden weerlegd: men erkende de stijlloosheid, maar ging haar verdedigen. Eenige van die verdedigende uitspraken haal ik aan: Arnobius zegt [4]) „quosdam sapientiae deditos non tantum abiecisse sermonis cultum, verum etiam, cum possent ornatius atque uberius loqui, trivialem studio humilitatem secutos, ne corrumperent scilicet gravitatis rigorem" (dat sommigen, die zich wijden aan de wijsheid, niet alleen alle sierlijkheid van stijl hebben op zij gezet, maar zelfs met opzet, hoewel ze meer gestileerd en fraaier konden spreken, zich gehouden hebben aan een alledaagsche en gewone formuleering, en wel om niet den ernst en de gestrengheid hunner woorden te bederven). En Lactantius vraagt [5]) „Num igitur deus, et mentis et vocis et linguae artifex, diserte loqui non potest?" (Zou God, die den geest en de taal en de tong gemaakt heeft, niet sierlijk kunnen spreken?). „Immo vero", luidt het antwoord: „Summa providentia carere fuco voluit ea quae divina sunt, ut omnes intellegerent, quae ipse omnibus loquebatur" (Ongetwijfeld, maar in zijn groote voorzienigheid heeft Hij gewild, dat

---

[3]) De vir. ill. prol. [4]) I, 35. [5]) Div. inst. VI, 21, 3.

hetgeen Goddelijk is, allen uiterlijken opsmuk zou missen, opdat allen zouden kunnen begrijpen, wat Hij tot allen sprak). En eindelijk Hieronymus, die merkwaardigerwijs naast de opvatting, dat de stijl opzettelijk eenvoudig gehouden is, toch ook nog de mogelijkheid wil openlaten, dat de vertalers schuldig staan : „Nolo offendaris", zegt hij, [6]) „in scripturis sanctis simplicitate et quasi vilitate verborum, quae vel vitio interpretum vel de industria sic prolata sunt, ut rusticam contionem facilius instruerent et in una eademque sententia aliter doctus aliter audiret indoctus" (Stoot u in de Heilige Schriften niet aan de eenvoudigheid en het alledaagsche karakter der woorden, die òf door de schuld der vertalers òf met opzet zoo gebezigd zijn, opdat ze de onontwikkelde schare gemakkelijker zouden onderrichten en op die wijze in één en dezelfde uitspraak een geleerde dit en een ongeleerde dat zou hooren).

Het ligt niet in mijn bedoeling op dit alles thans verder in te gaan, te meer niet, daar we dan spoedig zouden belanden bij de vraag, hoe de Christenen stonden tegenover de heidensche cultuur, een quaestie, die even interessant als veelomvattend is. Ik maakte echter melding van de moeilijkheid, waarin de Christenen zich bevonden ten opzichte van de gewijde literatuur, omdat de twee uitspraken van Augustinus, die behooren tot het terrein der literaire critiek, ook de H. S. betreffen. De eerste vinden we in de u allen bekende plaats uit de Conf. (III, 5), waar hij vertelt, hoe door de lectuur van Cicero's Hortensius de begeerte naar wijsheid in hem wordt gewekt en hoe hij, om aan die begeerte te voldoen de H. S. gaat lezen. Maar hij gevoelt zich door die lectuur teleurgesteld : visa est mihi indigna, quam Tullianae dignitati compararem" (Zij scheen mij niet waardig vergeleken te worden met den waardigen stijl van Cicero). Dit oordeel van den student is begrijpelijk en normaal : het is het oordeel van den tijd. Onmiddellijk hiernaast stel ik nu een

[6]) Ep. 53, 9.

uitspraak uit het jaar 427, die dezelfde Augustinus, thans 73 jaar oud, doet over dezelfde Bijbelsche geschriften. In zijn „de doctrina Christiana" (IV, 9) zegt hij van de gewijde auteurs : „Ubi eos intellego, non solum nihil eis sapientius, verum etiam nihil eloquentius mihi videri potest". (Waar ik hen begrijp, komt het me voor, dat er niet alleen niets kan zijn, dat wijzer is dan zij, maar ook niets dat welsprekender is). Nihil eloquentius, dus zelfs niet de in de rhetorenscholen ijverig bestudeerde, maar meer met roem overladen dan nagevolgde Cicero. U zult me willen toegeven : grooter verschil in waardeering, dan uit beide uitspraken blijkt, is ternauwernood denkbaar, en de vraag rijst hoe dit verschil te verklaren is.

Bij de beantwoording van die vraag, die, naar ik hoop, van beteekenis zal blijken te zijn voor Augustinus' literatuurbeschouwing in het algemeen, moeten wij, dunkt me, er ons voor hoeden te meenen, dat zijn eerste uitspraak zoo ongunstig uitviel, omdat zijn oordeel nog niet rijp was. Want ze geeft toch feitelijk weer, wat men in die dagen algemeen oordeelde. De stijl van den Bijbel was nu eenmaal niet op één lijn te stellen of zelfs maar te vergelijken met dien der heidensche auteurs. Hieronymus geeft toe, [7]) dat deze laatsten het voordeel hebben van de „eloquii venustas et membrorum pulchritudo" (de liefelijkheid van stijl en schoonheid der perioden). De H. S. *is* eenvoudig : sint alii diserti, laudentur, ut volunt", zegt Hieronymus, [8]) die stilistisch toch zeker een bevoegd beoordeelaar is, : „mihi sufficit sic loqui, ut intellegar et ut de scripturis disputans scripturarum imiter *simplicitatem"* (Laat anderen welsprekend zijn, laat hen geprezen worden, zooals zij willen, voor mij is het voldoende zóó te spreken, dat ik begrepen word en dat ik, handelend over de Schriften, den eenvoud der Schriften naboots). Wanneer dus de jeugdige Augustinus zegt, dat de H. S. niet met de dignitas Tulliana te vergelijken is, dan heeft hij volkomen

---

[7]) Ep. 70, 2. [8]) Ep. 36, 14.

gelijk. Wanneer hij dan ook 54 jaar later meent, dat hij zich nihil eloquentius kan denken dan de H. S., dan beteekent dat niet, dat hij thans *juister* oordeelt, maar dat hij *anders* oordeelt, een andere norm aanlegt, dat zijn literatuurbeschouwing grondig gewijzigd is.

In de tweede plaats mogen we, naar ik meen de veranderde waardeering ook niet verklaren uit het feit, dat hij thans als grijsaard tegenover den *inhoud* zoo geheel anders staat, dan hij deed als jongeling, m.a.w. we mogen niet zeggen, dat zijn literair oordeel afhankelijk blijkt te zijn van zijn niet of wel aanvaarden van de waarheden der Schrift. Op zichzelf zouden we ons over een dergelijke afhankelijkheid niet al te zeer behoeven te verwonderen, want ze zou psychologisch wel te verklaren zijn. Toch meen ik, dat ze niet aanwezig geweest is. Ten eerste omdat een petitio principii, hoe vergeeflijk die ook was geweest, geheel en al onnoodig zou geweest zijn. Zelfs met zijn groote liefde voor het Woord Gods, zou Augustinus zich zonder aarzeling hebben kunnen aansluiten bij de opvatting van zijn deskundige tijd- en geloofsgenooten, voor wie de simplicitas der Schrift als het ware een rhetorisch dogma geworden was, waarin ze zelfs de wijsheid en de providentie Gods zagen. Het oordeel van den student Augustinus behoeft dus voor den bisschop Augustinus niets af te doen aan de hoogheid der Schrift, want het was geheel juist geveld naar den regel der profane rhetorica. Ten tweede : we moeten bedenken, dat Augustinus een der kundigste rhetoren van zijn tijd geweest was — niemand minder dan Symmachus had hem aanbevolen voor den post van rhetor in de residentie. Hij was dus ongetwijfeld in staat een stuk proza te beoordeelen naar de meest verfijnde regelen der kunst. Aan die technische kennis echter paarde hij een pijnlijk nauwgezette eerlijkheid, getuige zijn Retractationes, wier lectuur menigen schrijver van thans beschaamd moet zetten, getuige de haarfijne ontleding van eigen wezen in het 10e boek der Confessiones. Indien iemand, dan mogen we Augustinus op zijn woord gelooven niet alleen,

maar we mogen ook aannemen, dat hij zich in hooge mate objectief en buiten suggestie wist te houden. Wanneer hij in de H. S. geen eloquentie zou hebben aangetroffen, zou hij zeker niet door zijn brandende liefde tot haar tot een zoo positieve uitspraak gekomen zijn. Daarom meen ik te mogen zeggen, dat hij als grijsaard een andere maatstaf aanlegde dan als jongeling, m.a.w., dat zijn literatuurbeschouwing een andere, van die zijner dagen afwijkende, was geworden.

In de derde plaats meen ik, dat we niet mogen aannemen, dat deze veranderde literatuurbeschouwing, die ik u straks nader hoop te teekenen, zich richt alleen op de literaire waarde van de Bijbelsche geschriften. Wel betreffen de beide oordeelvellingen die geschriften, maar zooals we zien zullen, betrekt Augustinus ook de Christelijke auteurs in zijn onderzoek en bovendien is de nieuwe norm, die hij stelt, zoo scherp en zuiver, dat hij zichzelf zou moeten verloochenen indien hij naar haar niet de gansche literatuur zou beoordeelen.

Uitvoerig spreekt Augustinus over literatuur en stijl in zijn werk „de doctrina Christiana", in het bijzonder daarvan het 4e boek. Wanneer ik hetgeen daarin van essentiëele beteekenis is voor mijn onderwerp in het kort releveer, dan is dat het volgende : De vaardigheid van stijl is in medio posita. Wanneer de slechten haar gebruiken ten nutte van boosheid en dwaling om verkeerde en ijdele zaken aan te toonen, dan moet ze daartegenover door de Christenen worden gebruikt om te strijden voor de waarheid. Het is echter gewenscht, dat men zich een natuurlijke eloquentie eigen maakt. Degenen die dat hebben gedaan, houden zich aan de regels der rhetorica *quia* eloquentes sunt, (*omdat* ze welsprekend zijn), non adhibent *ut sint eloquentes* (ze passen ze niet toe *opdat* ze welsprekend zijn). Zulk een natuurlijke eloquentie nu treft men aan in de H. S. Augustinus kan in haar wel aantoonen alle voortreffelijkheden en versierselen der welsprekendheid, die ook voorkomen in de geschriften der profane auteurs, die hun stijl niet vanwege zijn kracht, maar vanwege zijn gezwollenheid stellen boven dien der Christelijke ge-

schriften, maar het groote onderscheid is hierin gelegen, dat de Bijbelschrijvers de, laat me het zoo mogen uitdrukken, saeculaire eloquentie zóó gebruikt hebben per alteram quandam eloquentiam suam, ut nec deesset eis, nec emineret in eis.... ut verba, quibus res dicuntur non a dicente *adhibita*, sed ipsis rebus velut *sponte subiuncta* videantur" (in een zekere andere, hunzelf eigen, welsprekendheid, dat zij aan den eenen kant wel in hun woorden aanwezig was, maar toch ook aan de andere zijde niet op den voorgrond trad.... zoodat de woorden, waardoor de dingen gezegd worden, niet door den schrijver opzettelijk schijnen aangewend te zijn, maar zich als het ware van zelf bij den inhoud schijnen aan te sluiten.) Deze eloquentia, die zich kenmerkt door een salubris suavitas of een suavis salubritas, gaat die der profane auteurs te boven non ventositate sed *soliditate*. (niet in gezwollenheid, maar in degelijkheid.) Hoort men iemand welsprekend spreken, dan meent men dat hij ook wáár spreekt. Het gevaar voor een dergelijke verblinding loopt men bij de gewijde auteurs niet : bij hen ziet men de sapientia treden uit haar huis, dat is uit het hart van den wijze en men ziet tamquam inseparabilem famulam *etiam non vocatam* sequi eloquentiam (de welsprekendheid haar volgen als een onafscheidelijke dienares, ook als ze niet geroepen is).

Dit alles illustreert hij nu met voorbeelden : uit het Oude Testament kiest hij opzettelijk den eenvoudigen herder Amos, uit het Nieuwe den apostel Paulus, van wien hij eenige plaatsen uitvoerig rhetorisch bespreekt. Verschillende stijlschoonheden zijn aanwezig, maar zou iemand, die beweerde, dat de apostel de voorschriften der kunst heeft opgevolgd, niet door geleerde en ongeleerde Christenen uitgelachen worden ? Veleer heeft zijn eloquentie zijn sapientia gevolgd : Paulus is comes sapientiae, dux eloquentiae, illam sequens, istam praecedens et sequentem non respuens (de metgezel der wijsheid, maar de gids der welsprekendheid, de eerste volgend, de laatste voorgaand en, wanneer zij hem volgt, niet versmadend). Deze stijlschoonheden nu worden door de

leeraren der rhetorica hoog geacht : met veel ophef en voor veel geld worden ze aan leergierigen onderwezen. En tegelijkertijd minacht men de Christelijke geschriften ten onrechte. Want ze hebben evenzeer eloquentie, alleen ze pralen er niet mee, want de vorm is ondergeschikt gehouden aan den inhoud : ze hebben een stijl zooals die aan dergelijke menschen paste. De werkelijke eloquentia streeft er niet naar om aangenaam te maken, wat afschuw behoort te wekken, om te doen geschieden datgene, waarover men zich schaamt, zij legt het er op toe dat hetgeen verborgen was, aan den dag treedt. De werkelijke eloquentie streeft naar waarachtigheid : men moet *in verbis verum amare, non verba* (in de woorden de waarheid beminnen, niet de woorden) ; de woorden moeten dus den auteur dienen, niet omgekeerd. Immers : id agit verbis, ut veritas pateat, veritas placeat, veritas moveat : met zijn woorden tracht hij dit te bereiken, dat de waarheid aan den dag treedt, de waarheid den lezer behaagt en de waarheid hem roert.

We zien dus, dat Augustinus bij de literaire beoordeeling der Christelijke geschriften met geen woord rept van de simplicitas, die de heidenen laakten en die door de Christenen, min of meer noodgedwongen, omdat ze van de gangbare opvatting uitgingen, erkend en daarna verdedigd werd. Tegenover deze Zugeständnis des *ἄτεχνον* stelt Norden (A. K. II, 521) de pogingen om „aus dem *ἄτεχνον* ein *τεχνικόν* zu machen" en tot hen die „sich auf eine angeblich künstlerische Vollendung der h. Schrift berufen" rekent hij als den voornaamste Augustinus. Hij houdt de poging voor mislukt : „Was wir über diesen Versuch Augustins zu urteilen haben, liegt auf der Hand : er hat (ausser bei Paulus) keine innere Berechtigung, sondern ist dem Bedürfnis entsprungen, den heiligen Urkunden auch das zu geben, was er selbst und mit ihm alle gebildeten so gern in ihnen finden wollten : Vollendung auch in der äusseren Form".

Ik meen, dat Norden Augustinus hier geen recht doet. We

mogen niet zeggen, dat Augustinus een künstlerische Vollendung der Schrift wil bewijzen ; want dat zou impliceeren, dat hij de literaire waarde der gewijde geschriften beoordeelt naar de regelen der geldende rhetorica. En dat doet hij zeker niet. Al vertoont de H. S. allerlei ornamenta, die de rhetorica leert aanbrengen, toch is haar eloquentie een gansch bijzondere. Evenals er een stijl is, die den jongeling past, zegt Augustinus, en een die meer den grijsaard betaamt, en men niet meer van welsprekendheid mag spreken, wanneer de stijl niet past bij den persoon, zoo is er een stijl, die mannen betaamt, die met het hoogste gezag bekleed en door God geïnspireerd zijn. En in dezen stijl hebben de Bijbelschrijvers geschreven : *nec ipsos decet alia, nec alios ipsa, ipsis enim congruit* (hun past geen andere, noch aan anderen deze : want deze stijl is in overstemming met hen). Zoo vormt de Christelijke literatuur een klasse op zichzelf, wier eventueele künstlerische Vollendung alleen mag beoordeeld worden naar de binnen haar kader geldende regelen. Haar eloquentie *schijnt* humilior, n.l. wanneer men haar naar de regelen der ars beoordeelt, maar daartegenover staat, dat ze de profane literatuur te boven gaat in soliditas.

Het typeerende nu van deze aparte klasse is dit, dat haar ornamentiek gebonden is aan de sapientia, d.w.z., dat de ornamenta, die ze vertoont nooit aangebracht zijn met de bedoeling om te versieren, maar dat ze van nature uit den inhoud voortgekomen zijn : men behoeft ze, lezende, niet als ornamenta te behandelen, die alleen dienen tot delectatio, maar men moet ze beschouwen als een essentiëel, onmisbaar deel van den tekst, sponte subiuncta. De auteurs hebben de ornamenta zoo weinig opzettelijk aangebracht, dat ze hen zelfs niet hadden *mogen* weglaten : audeo dicere, omnes qui recte intellegunt, quod illi loquuntur, simul intellegere non eos aliter loqui debuisse (Ik durf zeggen, dat allen, die goed begrijpen, wat zij zeggen, tevens inzien, dat ze niet anders hadden *mogen* spreken) (IV, 9). Want boven alles moeten ze *waar* blijven, en niets is hun verfoeilijker dan rhetorische

opsmuk. We mogen dus, naar mij voorkomt, hetgeen Augustinus zegt naar aanleiding van een uitspraak van den profeet Jeremia toepassen op het karakter der welsprekendheid, zooals hij haar wil : „o eloquentia, tanto terribilior quanto purior et quanto solidior tanto vehementior" (O welsprekendheid, des te vreeselijker naarmate ze zuiverder is en des te krachtiger, naarmate ze degelijker is). Hij beoordeelt de literatuur naar haar *veritas, puritas* en *soliditas.*

Betrof hetgeen ik tot nu toe als het oordeel van Augustinus te berde bracht in hoofdzaak de Bijbelsche geschriften, ook in die der Christelijke auteurs ziet Augustinus eenzelfde eloquentie ; ook onder hen zijn er, die den toets van zijn beschouwing kunnen doorstaan. Ook bij hen ziet Augustinus een in overeenstemming met de waarheid gebruikten stijl. Van het juiste en bij den inhoud passende gebruik der genera dicendi geeft hij voorbeelden uit de werken van Cyprianus en Ambrosius. Zij behooren tot hen, die door de lectuur der H. S. „ad rerum divinarum atque salubrium scientiam profecerunt" (tot de kennis der Goddelijke en heilzame zaken vordering gemaakt hebben). „Profecerunt" ook wat hun stijl betreft. Want vroeger zijn ze anders geweest. Vroeger versierde, zoo zegt Augustinus, Cyprianus zijn stijl *spumeo verborum ambitu,* met schuimenden omhaal van woorden. Maar uitdrukkelijk en met gebruikmaking van een voorbeeld wijst hij er op, „quam linguam *doctrinae christianae sanitas* ab ista redundantia revocaverit et ad eloquentiam graviorem modestioremque restrinxerit" (hoe de gezondheid van de Christelijke leer de taal heeft teruggeroepen van dien overvloed en ingeperkt tot een ernstiger en bescheidener stijl). En hier wijst, naar het me toeschijnt, Augustinus zelf aan, dat ik met recht mag spreken van een invloed van zijn Christendom op zijn literatuurbeschouwing. Het is de *doctrinae christianae sanitas,* die de gezwollenheid van den stijl verdrijft, de eloquentia maakt gravis en modesta en die Augustinus dezen gesaneerden stijl doet aanvaarden als den juisten.

De vraag, langs welken weg Augustinus, met terzijdestelling van de gangbare opvatting der simplicitas, gekomen is tot zijn wat ik zou willen noemen Christelijke literatuurbeschouwing, is bij gebrek aan gegevens, niet licht te beantwoorden. De waarschijnlijkheid lijkt me aanwezig, dat het als volgt is gegaan. Voor den student Augustinus was de vorm primair, de inhoud secundair. Dat blijkt o.a. hieruit, dat hij van Cicero's Hortensius uitdrukkelijk meent te moeten meedeelen, dat niet de locutio van het boekje, maar quod loquebatur indruk op hem maakte. Dat de locutio hem zou aangetrokken hebben, zou voor den a.s. rhetor het normale geval zijn geweest. Zij verhinderde hem zeker niet om tot den inhoud door te dringen. Maar de locutio der H. S. staat hem daartoe wel in den weg. Wanneer hij nu, na lange geestelijke omdoling, wéér de H. S. ter hand neemt — en het is Paulus met wien hij de lectuur aanvangt — dan is het hem opzettelijk om den inhoud te doen. Dan heeft voor hem ieder woord zijn eigen zware waarde; het komt aan op de interpretatie van iedere uitdrukking. Het is voor hem iets anders of hij bij een profanen schrijver letterkundig genot smaakt, omdat de auteur de gedachten met sierlijke flosculi weet te omkransen, die tot ornament dienen, dan dat hij in de woorden der Schrift nauwkeurig speurt naar de van God geopenbaarde waarheid. Dan ziet hij in, dat louter stilistische versiering in strijd zou zijn met de waardigheid van den inhoud, maar dat ieder woord voor het volle pond meeweegt. Maar bij zulk een nauwkeurige lectuur der H. S. ontdekt Augustinus toch nog elementen in den stijl, die hij elders als ornamenta zou gevoelen, maar waarvan hij begrijpt, dat ze hier onmisbaar ziin voor de gedachte. Maar *dan is dat de eloquentie bij uitstek*, want ze draagt in zich het kenmerk der waarachtigheid. Dat zijn de verba congruentia quae sequunter pectoris ardorem (de passende woorden, die den gloed des harten volgen). Hier beheerscht de doctrinae christianae sanitas den stijl. Zoo wordt Augustinus zich bij voortgaande Schriftstudie bewust, dat de norm,

waarnaar literatuur beoordeeld moet worden, niet is de graad van sierlijkheid, waarmee de rhetorische regelen worden toegepast, maar de waarheid, zooals ze zich manifesteert in een stijl, die met den inhoud congrueert en wiens ornamenta niet opgelegd behooren te zijn, maar slechts in zooverre aanwezig mogen zijn, als ze als het ware organisch uit den inhoud voortspruiten.

Het is mogelijk, dat zoo de verandering in Augustinus' beschouwing zich heeft voltrokken. Zelf spreekt hij, voorzoover ik althans kon vinden, er niet over. Toch treedt in zijn geschriften nog wel eenige malen zijn opvatting aan den dag. In het boek „de anima et eius origine" (419) I, 3, zegt hij, sprekend over den pas tot het katholieke geloof gekomen Vincentius Victor, : „Habet eloquium, quo possit explicare quae sentit. Unde cum illo agendum est, eique optandum ut recta sentiat, ne faciat esse delectabilia quae sunt inutilia, et quae diserta dixerit, vera dixisse videatur. Quamvis et in ipso eloquio habeat *multa emendanda et a nimia exundantia reprimenda*" (Hij heeft een stijl, waardoor hij zijn gedachten kan duidelijk maken. Daarom moeten we met hem spreken en hem toewenschen, dat hij goede gedachten moge hebben, opdat hij niet onnutte dingen aantrekkelijk maakt en het den schijn krijgt, dat hij alles wat hij sierlijk zegt, ook naar waarheid zegt. Trouwens in zijn stijl zelf heeft hij nog veel dat verbeterd moet worden en van al te groote gezwollenheid gezuiverd). Terwijl hij in „de doctrina Christiana" (III, 40) opmerkt, dat de Christelijke literatuur multiplicius atque copiosius (veelvuldiger en rijkelijker) gebruik maakt van tropen, dan degenen, die haar niet kennen, wel zouden meenen, houdt hij in Contra Mendacium (420) c. 24 een uitvoerig betoog, om aan te toonen dat door de tropen „vera non falsa dicuntur, quoniam vera non falsa significantur" ware, geen valsche dingen gezegd worden, omdat ware en geen valsche aangeduid worden. In De cat. rud. (± 400) IX, 3 wijst hij er op, dat ontwikkelde menschen in de H. S. moeten onderwezen worden „ne sordeat eis solidum eloquium,

quia non est inflatum" ,,opdat hun haar waarachtige stijl niet te min zij, omdat hij niet opgeblazen is". Ook de heidensche literatuur beoordeelt hij naar zijn maatstaf : In De doctr. chr. (IV, 30) keurt hij het af dat de auteurs zóóveel moeite besteed hebben aan de suavitas, dat ook slechte en verfoeilijke dingen gelezen worden, niet omdat men daarmee zou instemmen, sed sola delectationis gratia. En eindelijk in den 101en brief (2) (± 408) verwerpt hij de vanitates et insaniae mendaces, de ventosae nugae der heidensche literatuur ; alleen de historische geschriften wil hij aanvaarden, omdat zij *waarheid* bevatten : sive bona sive mala hominum tamen *vera* narrantur.

Terecht mag men verwachten, dat Augustinus' veranderde beschouwing tot uiting komt ook in zijn eigen stijl. En nu is het opmerkelijke, dat *niet* zijn bekeering den stijl doet veranderen, maar zijn Schriftstudie. Ook voor zijn stijl is de verdeeling in drie perioden, die *Schrijnen* in zijn artikel ,,De ontwikkelingsgang in de taal van Sint Augustinus' (Stud. Cath. VI, 1930 p. 335) geeft, volkomen geldend. Schrijnen onderscheidt : 1o. de periode tusschen bekeering en doop, 2o. de periode vóór de bisschopwijding, 3o. de periode na die wijding. De geschriften uit de eerste periode ademen nog geheel den rhetorischen trant. Augustinus zegt het zelf in den proloog op de Retractationes : hij was adhuc saecularium litterarum inflatus consuetudine. Dan komt de tijd der Schriftstudie 387—391. In dien tijd kunnen we de verandering zienderoog nagaan. De eerste boeken tegen de Manichaeën ,,de quantitate animae" en ,,de libero arbitrio" uit 387—8 zijn nog te rhetorisch. Hij wordt er attent op gemaakt en geeft het zelf in 389 in ,,de Genesi contra Manichaeos" toe. Ook in de brieven bespeuren we dezelfde verandering : we behoeven de aan Nebridius geschreven brieven slechts te vergelijken met de latere. Ik kan op dat alles thans natuurlijk niet ingaan.

Laat me echter nog op één omstandigheid mogen wijzen. Wanneer mijn beschouwingen over Augustinus' gechristiani-

seerde stijlbeschouwing juist zijn, dan houdt dat, als we de chronologie in acht nemen, reeds in, dat Nordens meening, als zouden de preeken en brieven stilistisch getuigen van den invloed van Cicero en Gorgias, niet aanvaardbaar is. Immers juist de Gorgiaansche rhetorica is het, wier voosheid Augustinus ingezien moet hebben. Terecht, meen ik, wijst Schrijnen er op, dat die elementen in de Sermonen, die ons Gorgiaansch aandoen, verklaard moeten worden daardoor, dat „de Gorgiaansche kultuurkunst wortelt in de moeder-aarde der populaire volkskunst". Mocht u deze meening op het eerste gehoor ietwat ongeloofelijk toeschijnen, dan kunt ge haar juistheid proefondervindelijk vaststellen. Reeds een vijftiental jaren geleden heb ik me door een dikwijls herhaald marktbezoek het genot verschaft de redevoeringen, die daar ten beste worden gegeven door de kooplieden, aan te hooren en de redenaars, die weinig beseften, welk een dankbaar hoorder zich in hun corona bevond, gaven, zelfs in ons kille klimaat, de meest frappante staaltjes van zuiver-Gorgiaansche flosculi, waarbij ik meen te mogen aannemen, dat van rechtstreekschen invloed wel geen sprake zal geweest zijn. [9]) Sindsdien riekt mij Nordens theorie teveel naar de studeerlamp.

Intusschen: ik moet eindigen. Augustinus' literatuurbeschouwing heeft, wanneer ik juist zie, in de oudheid niet veel invloed gehad. Maar in wezen is ze modern. Ook op dit terrein, gelijk op zoovele andere, is de kerkvader zijn tijd eeuwen vooruit geweest.

---

[9]) Vgl. mijn: De beteekenis der Cynisch-Stoïsche propaganda voor de verbreiding van het Evangelie, Amsterdam 1921, p. 55.

DE STRUCTUUR VAN DE ACTA DER EMDENSCHE SYNODE VAN 1571

door

Dr F. L. BOS te Wilnis.

I.

„Bij den arbeid te Embden hebben andere kerkorden goede diensten bewezen, ... Een onderzoek naar de voorbeelden, die in het oog zijn gehouden, en naar de afwijkingen daarvan, die wegens de eigenaardigheid der Nederlandsche toestanden wenschelijk werden gekeurd, zou zeer leerzaam zijn".

Aldus de derde druk van Reitsma's Geschiedenis van de Hervorming en de Hervormde kerk der Nederlanden. [1])

Waar sedert dien, naar mijn weten, niemand het genoemde onderzoek heeft ingesteld, is de wenschelijkheid daarvan onverminderd blijven bestaan. En daarmee is al aanstonds het onderwerp van deze studie voldoende gerechtvaardigd.

Metterdaad is een nauwkeurig onderzoek naar de structuur van de acta der synode van Emden zeer leerzaam. Niet alleen, omdat men daardoor een blik kan slaan in de werkplaats van de bouwers van het Nederlandsch-gereformeerde kerkrecht, en daardoor dat kerkrecht beter kan leeren verstaan, maar ook omdat tegelijk meerdere onjuistheden, die

---

[1]) blz. 325 v.

in de kerkhistorische wereld opgeld doen, kunnen worden rechtgezet.

Het is mijn doel om eerst naar analytische methode de acta van commentaren te voorzien, waarbij de aanwijzing van en de vergelijking met de bronnen op den voorgrond zal staan; om vervolgens uit de alzoo gewonnen gegevens synthetisch de slotsom op te maken.

Het eerste artikel, dat het presbyteriale pariteitsbeginsel tot uitdrukking brengt, stemt voor een goed deel overeen met het eerste artikel van de Fransche kerkenordening van 1559, drukt alleen dat beginsel negatief nog iets scherper uit. Hadden de Fransche broeders het zóó gezegd, dat geen kerk *aanspraak zou kunnen maken* op voorrang of heerschappij over een andere, noch de dienaren van een kerk over elkander, noch de ouderlingen, of diakenen over elkander — hier wordt nog beslister verklaard, dat men geen voorrang of heerschappij *zal verkrijgen, maar liever alle booze schijn en aanleiding dient te vermijden.* [2]) Dit wijst er wel op, dat de tegen alle vorm van heerschappij gerichte geest van Wezel, te Emden nog werkzaam is. Toen werd reeds opzettelijk gewaarschuwd tegen machtsusurpatie van ouderlingen [3]), classicale samenkomsten [4]), en dienaren [5]) en

---

[2]) „Nulla Ecclesia in alias, nullus minister in ministros, nullus Senior in Seniores, Diaconus in Diaconos primatum seu dominationem obtinebit, sed potius ab omni et suspitione et occasione cavebit".

cf. „Aucune Eglise ne pourra pretendre primauté, ni domination, sur l' autre : ni pareillement les Ministres d' une Eglise les uns sur les autres, ni les Anciens, ou Diacres, les uns sur les autres".

(Geciteerd wordt nu en steeds uit F. L. Rutgers „Acta van de Nederlandsche synoden der zestiende eeuw" en uit Aymon „Tous les synodes nationaux des églises reformées de France" I.)

[3]) „Neque ullum imperium dominandique licentiam usurpaturos, sive erga Ministros sive erga ecclesiam, neque ullas novas leges pro suo abitrio introducturos sed staturos constitutionibus ecclesiasticis ac Synodalibus". (IV. 7 cf. ook IV. 9).

[4]) „Nec tamen Classium conventibus quicquam iuris hac in re con-

kerken [6]). De vrijheidszin, die de nederlanders in het bloed zit, zal hierop wel van invloed geweest zijn, en ook de scherpe formuleering van het eerste artikel van Emden hebben bepaald. Het staat immers ook vast, dat de tegenkanting, die er eerst bij de „Hollandsche natie" te Emden tegen het houden van een Synode bestond [7]), juist op hun vrees voor nieuwe gewetensbinding in de een of andere vorm berustte. Mede tot hun geruststelling zal dit eerste artikel alzoo zijn geformuleerd.

Maar nadat het beginsel van gelijkheid tusschen kerken en ambtsdragers onderling vast gesteld is, vat de synode nu aanstonds de eenheid in het oog. De kerken en de dienaren en de ouderlingen en de diakenen staan immers, al zijn ze onderling „gelijk", niet los naast elkaar. Al moet elke vorm en schijn van suprematie vermeden worden, samenbinding moet er zijn. En samenbinding in één kerkverband kan er zijn, omdat de eenheid geestelijk voorhanden is op den grondslag van de Waarheid naar Gods Woord, zooals die in de nederlandsche Geloofsbelijdenis uitgedrukt is.

Om deze geestelijke eenheid — waarop het kerkverband alleen gebouwd kan worden — te bekrachtigen, dunkt het de samenvergaderde broeders goed, de confessie te onderteeke-

---

cedendum putamus in ullam ecclesiam, eiusque Ministros, nisi illa ultro consentiente : ne suo iure et authoritate invita privetur ecclesia". (V. 19).

[5]) „Porro crimina quae in Ministros tolerari nequaquam debent ea fere sunt istiusmodi. ......Manifesta affectatio tyrannidis in ecclesiam et Collegas......" (VIII. 14 cf. ook VIII. 15).

Juist deze zonde wordt aan de van Calvijn overgenomen lijst toegevoegd.

[6]) „Viedetur etiam fore utile, ne hi singularum Classium conventus ad censuram instituti uno semper loco habeantur : sed potius ut persaepe loca varientur : Tum ut ecclesiarum alterius in alteram dominatio impediatur, tum......" (VIII. 20).

[7]) Zij die zich verzetten, waren de mannen „die hen vanden naem der discipline ende ordeninghe schouw(d)en". Zij vonden synoden maar „menscheninstellingen" en wilden er daarom niet van weten. (A. A. van Schelven, „de Nederduitsche vluchtelingenkerken der 16e eeuw" blz. 127).

nen. Ook de niet aanwezige dienaren zullen opgewekt worden, dit voorbeeld te volgen, terwijl voortaan deze onderteekening door alle beroepen dienaren des Woords voor hun ambtsaanvaarding geschieden zal. [8])

Dit is een nadere uitwerking van het beginsel, reeds in de te Wezel aangegeven examenregeling opgesloten; hoewel daarin alleen onvoorwaardelijke instemming met de leer der belijdenis gevraagd, en nog niet over onderteekening gesproken werd. [9])

Deze onderteekening van de confessie werd van stonde aan ook in de Fransche kerkorde voorgeschreven, waar die verplichting zich echter ook tot ouderlingen en diakenen uitstrekte. [10]) Emden laat dat echter — voorzichtigheidshalve waarschijnlijk — nog na, en vraagt het slechts van de dienaren, hoewel de synodeleden het blijkbaar allen doen.

Men zoekt te Emden echter nog een breedere eenheid te verwerkelijken. Om de overeenstemming en samenverbondenheid der nederlandsche kerken met die van Frankrijk te betuigen, willen de broeders eveneens de confessie van die kerken onderteekenen, in het vaste vertrouwen, dat de dienaren van de Fransche kerken wederkeerig ten getuige van de wederzijdsche overeenstemming de geloofsbelijdenis dezer kerken zullen onderschrijven. Petrus Dathenus en Johannes Taffinus zullen zich te dezer zake met de Fransche broeders in verbinding stellen en op de eerstvolgende samenkomst rapport uitbrengen. [11])

Dit besluit beteekent een poging, om tot ,,het oprichten van een overeenkominghe met de ghemeynten in Vranckrijck" te komen. Daarover was reeds gesproken op de synode van Bedbur, die ter voorbereiding van de te houden nationale synode den 3. en 4. Juli 1571 in het land van Gulik gehouden

---

[8]) art. 2a en 4.

[9]) II. 8.

[10]) Disc. eccl. 1559 art. 9 en 27.

[11]) art. 2b en 3.

was. Daar had Marnix onder meerdere voorstellen, die hij deels uit naam van den Prins van Oranje, deels uit zijn eigen naam deed, ook op „het oprichten van een overeenkominghe" met deze gemeenten en met die „der Confessie van Augsborch" aangedrongen. Beide punten, die in verband met de bondgenootschapspolitiek van den Prins ook een staatkundigen achtergrond hadden, werden vanwege hun gewicht aan de komende synode van Emden ter beslissing overgelaten. [12]) Blijkbaar heeft men hier het tweede voorstel als om principieele redenen niet voor verwerkelijking vatbaar, ter zijde gelegd : er wordt in de acta met geen woord over gerept, wat als een terwille van den Prins bedekte verwerping is op te vatten. Maar het eerste voorstel is te Emden met instemming begroet. De reformatie in Frankrijk had immers ook onder invloed van Calvijn haar beslag gekregen en de kerken daar stonden op feitelijk dezelfden geestelijken grondslag. Had men te Wezel de Nederlandsche Geloofsbelijdenis nog niet eenvoudig een overzetting van de Fransche confessie genoemd ? [13]) Men wil de geestelijke eenheid, die er is, gaarne meer tot uiting brengen, om zoodoende tegen de contra-reformatie sterker te staan. Daartoe moet nu allereerst de voorgeslagen wederzijdsche onderteekening van elkanders confessie dienen. [14])

Voorts wil men zich te Emden ook wat de kerkinrichting betreft zoo nauw mogelijk bij de Fransche kerken aansluiten. Dit blijkt duidelijk uit de extra-opdracht, die in antwoord op een vraag van Keulen aan Dathenus en Taffinus gegeven wordt, om meteen, als ze zich inzake de wederkeerige onderteekening van de wederzijdsche confessie's met de Fransche broeders in verbinding stellen, een afschrift te vragen van de besluiten van de synode van la Rochelle van 1571, opdat

---

12) cf. B. van Meer, „de synode te Emden 1571" blz. 94.

13) II. 8.

14) Helaas is daar niets van terechtgekomen blijkens de acta van de synode van 1574 (cf. Rutgers a.w. blz. 134).

men zich kan „verghelijcken met den selvighen in al wat moghelijcken zij ende ons dienen mach tot opbouwinge ende bevestinge des huys Godes in dese landen". [15])

Voorts komt ditzelfde streven doorloopend aan den dag in de sterke aansluiting aan de besluiten der vroegere Fransche synoden, die in de acta van Emden tot uiting komt, hoewel anderzijds de eigen accenten niet ontbreken.

Dit komt al aanstonds weer uit in de Catechismusvrijheid die men den kerken laat, terwijl toch een richtinggevend advies niet wordt gemist.

Immers waren de broeders van meening, dat men in de Fransch-sprekende kerken het Geneefsche en in de Nederlandsch-sprekende kerken het Heidelbergsche formulier diende te volgen, met dien verstande echter, dat als eenige kerken een ander met Gods Woord overeenkomend catechismusformulier zouden gebruiken, deze niet genoodzaakt zouden worden, om dit te veranderen : zulks volkomen in overeenstemming met het advies van Wezel. [16])

Op dezelfde lijn staan de zich eveneens geheel bij te Wezel uitgestippelde richtlijnen aansluitende artikelen over de sacramentsbediening.

Voorgeschreven wordt wat tegenover de praktijken van Roomschen en Lutherschen vastgesteld moet worden : het gebruik van gewoon brood bij het Avondmaal, de breking des broods, en vermijding van de schijn van consecratie bij

---

[15]) Quaest, part. 5. cf. Werken der Marnix-vereen. S. III, D. V, blz. 11.

[16]) „Catechismi formulam in Ecclesiis quidem Gallicanis Genevensem, in Teutonicis vero Heydelbergensem sequendam duxerunt fratres, sic tamen, ut si quae Ecclesiae alia Catechismi formula verbo Dei consentanea utantur, necessitati illius mutandae non astringantur". (art. 5) cf. (Wezel III. 2) : „Catechismi autem formulam, in ecclesiis quidem Gallicanis, Genevensem, in Teutonicis vero Heydelbergensem, potissimum sequendam ducimus : Quam tamen usque ad futuram Synodum liberam relinquimus".

het uitspreken der instellingswoorden ; [17]) daarentegen worden allerlei middelmatige zaken, met name de eenvoudige of drievoudige besprenging en het al of niet nemen van getuigen bij den Doop, het zittende of staande communiceeren en het zingen of lezen onderwijl, en zelfs de vorm waarnaar de instellingswoorden — naar de woorden van Christus of van Paulus — worden uitgesproken, vrijgegeven. [18]) Inzake het laatstgenoemde punt is Emden zelfs nog iets vrijer dan Wezel, dat overeenkomstig de kerkelijke regelingen van à Lasco-Micron, die in de vluchtelingengemeenten veelszins gevolgd werden, een samenvoeging van beide formulen alleszins behouden wil.

Maar we zijn de orde al eenigszins vooruitgeloopen.

Nadat het beginsel der gelijkheid en der eenheid en der vrijheid concreet tot uitdrukking is gebracht, worden nu

---

[17]) „In Ecclesiis, quarum instituendarum nobis libertas datur, pane communi seu cibario utendum eumque frangendum esse in sacrae administratione censemus...... cavebitur, ne verborum pronunciatio in consecrationis spetiem vel opinionem tandem trahatur". (art. 21.) cf. (Wezel VI. 12 en 14) : „Panis fractionem...... necessariam esse omnino censemus. Communem vero panem non peculiarem aliquem aut azymum aut aliud quid superstitionis resipientem putamus in omnibus ecclesiis esse usurpandum".

[18]) „Unica vel trina tinctio pro Adiaphora censetur,...... Testes adhibere vel non adhibere ad Baptismum, rem adiaphoram arbitramus,....." (art. 19 en 20) cf. (Wezel VI. 3) : „Testium autem particularium usum et tingendi formam libera relinqui debere iam ante diximus". (cf. I. 10).

„Eundo autem stando vel sedendo sacrae coenae communicare indifferens iudicamus,...... Cantare Psalmos, aut sacras literas legere, dum sacra coena administratur, liberum Ecclesiis relinquitur, quemadmodum et verbis Christi vel Pauli uti in exhibendo pane et vino ......" (art. 21) cf. (Wezel VI. 15 en 13) : „Sedendo vero an stando Coenam celebrari, et dum ea celebratur, vel scripturam legi vel psalmos decantari indiscriminatim posse existimamus. Verba coenae quae in Constitutionibus ecclesiasticis proponuntur, qui sunt et cum institutione, et cum manifesto Christi praecepto, et denique cum Pauli declaratione quam maxime consenanae, putamus plane esse retinenda". (cf. nog I. 10).

voorts op dien grondslag verschillende voor een gezond kerkelijk leven noodzakelijke regelingen getroffen.

Allereerst komen de kerkelijke vergaderingen aan de orde. Niet wat hun werkwijze betreft : dat komt later. Op deze plaats is het er de Emdensche broederen slechts om te doen, uit te spreken, met behulp van welke vergaderingen zich het kerkelijk leven in bovengenoemden zin ontwikkelen kan.

En dan achten ze allereerst en allermeest de geregelde samenkomst van alle geordende ambtsdragers van elke plaatselijke kerk noodzakelijk. Dezen hebben door hun samengevoegde autoriteit de plaatselijke kerk bestendig te leiden, en moeten daartoe minstens eenmaal per week bijeenkomen. Door deze primaire kerkelijke vergadering wordt de gelijkheid en samenbinding der ambtsdragers in een plaatselijke kerk en alzoo de vastheid naar binnen en de vrijheid naar buiten het beste gewaarborgd. Ter wille van de geslotenheid dezer plaatselijke organisatie zal het vrije ambt der profetie, dat door de Wezelsche vaderen was geregeld en met den kerkeraad in verband gezet, [19]) aan eigen losse ontwikkeling zijn overgelaten, en mitsdien ook in de geboden kerkorde geheel zijn voorbijgegaan. [20]) Omgekeerd zullen om dezelfde reden de diakenen als geordende ambtsdragers — overeenkomstig den in de Fransche kerken geldenden regel [21]) — binnen de kring van den kerkeraad getrokken zijn. [22])

Vervolgens moeten de kerken echter ook, om hun eenheid in praktijk te brengen, in breedere vergaderingen samenkomen, zulks in overeenstemming met het te Wezel opgestelde program. Te Wezel was als ideaal gesteld, dat alle twee of tenminste drie maanden een samenkomst van elke classis zou worden gehouden, en dat de classes van een heele provincie halfjaarlijks zouden bijeenkomen en dat ein-

[19]) cf. II. 20, VIII. 4.

[20]) De verschillende praktijk zal misschien mede van invloed geweest zijn.

[21]) cf. Disc. eccl. 1559 art. 24.

[22]) tegenover Wezel IV. 1.

delijk eenmaal per jaar een provinciale synode van geheel Nederland in het leven zou worden geroepen. [23]) Blijkbaar ging men bij het stellen van dit ideaal van een dichte bezetting van het land met kerken uit. De praktische werkelijkheid in 1571 verklaart de afwijkingen van dit ideaal in de regeling van Emden afdoende. Hier worden classicale bijeenkomsten van eenige bijeenliggende kerken om de drie of zes maanden, jaarlijksche samenkomsten van de in Duitschland en Oost-Friesland verstrooide kerken afzonderlijk en van de Engelsche kerken afzonderlijk en van de kerken onder het kruis afzonderlijk, en tweejaarlijksche samenkomsten van alle Nederlandsche kerken tegelijk voorgeschreven. [24]) Dat Emden zich in deze regeling van het kerkverband zeer nauw aansluit bij de Fransche kerkorde, zal aangetoond worden, als de nadere besluiten over de breedere vergaderingen aan de orde komen. Hier dient vastgehouden, dat deze regeling zakelijk geheel in overeenstemming is met het te Wezel opgestelde program en de te Emden zelf voorgestane beginselen van samenbinding op voet van gelijkheid op den grondslag der eenheid. Waarbij het opmerking verdient, dat nog veel sterker dan in de acte van Wezel in de vorm der artikelen tot uiting komt, dat het steeds weer plaatselijke kerken zijn, die als zelfstandigheden samenkomen. Deze uitdrukkingswijze wordt volgehouden, waar in de volgende artikelen de classicale indeeling voor de kerken verstrooid in Duitschland en

---

[23]) „Putamus fore utile ut in binos vel ut minimum in ternos menses Classis cuiusque conventus habeatur...... Totius autem provinciae Classes semestri intervallo convenire non foret inutile. Ac in singulos denique annos totius Belgii provincialem Synodum institui". (VIII. 19).

[24]) „Praeter hos consessus erunt Classici tertio vel sexto quoque mense vicinarum aliquot *Ecclesiarum* conventus, pro earum commoditate et necessitate. Singulis praeterea annis habebuntur conventus omnium, quae per Germaniam et Phrisiam Orientalem dispersae sunt *Ecclesiarum* inter se, Anglicarum inter se, et earum quae sub cruce sunt inter se. Secundo denique quoque anno Conventus omnium simul *Ecclesiarum* Belgicarum habebitur". (art. 7, 8 en 9).

Oost-Friesland en voor die onder 't kruis vastgesteld wordt. [25]) De ballingen, die in Engeland vertoeven — en niet op deze synode vertegenwoordigd zijn — zullen opgewekt worden, zelf hun kerken in classes in te deelen. [26])

Vervolgens wordt een en ander omtrent de ambtsdragers geregeld. Allereerst inzake de verkiezing van Dienaren des Woords. [27]) Het is duidelijk aanwijsbaar, dat dit artikel op den voorslag van Wezel teruggaat. Wezel had vier methoden van verkiezing opgesomd, die respectievelijk als ideaal, tweede-rangs-ideaal, hulpregel en noodgeval gewaardeerd werden. Het ook nu nog onbereikbare Wezelsche ideaal — verkiezing door de samengevoegde autoriteit van vrome magistraat en kerkeraad [28]) — komt natuurlijk in de regeling van Emden niet ter sprake. Wezels tweede ideaal — verkiezing door den kerkeraad met medewerking van het kerkverband [29]) — is nu binnen den gezichtskring gekomen, en als

---

[25]) art. 10, 11.

[26]) art. 12.

[27]) „Ministri eligentur a Consistorio, cum iudicio Conventus Classici, aut duorum triumve ministrorum vicinorum. Electi autem sistentur coram Ecclesia, ut vel tacitis suffragiis comprobentur, vel si quid sit, cur in electionem minus consentire velit Ecclesia, intra dies plus minus quindecim obiiciatur. Si quae tamen Ecclesiae consuetudinem electionis popularis, quae apud eas est, mutandum non esse censerent, ferentur, donec Synodo Generali sit aliter constitutum". (art. 13).

[28]) cf. Wezel II. 3: de Geneefsche praktijk.

[29]) de Fransche praktijk.

„non putamus meliorem institui rationem posse, quam ut ecclesiae communis calculus ad Seniorum accedat authoritatem; Idque in unaquaque ecclesia tantisper observetur, donec distributis classibus, Synodus censuerit plurium ecclesiarum ministros ac Seniores ad unius electionem explorationem debere convenire. Id enim si fiat, non magnopere videntur plebis suffragia debere desiderari,......" (Wezel II. 3) cf. (Disc. eccl. 1559 art. 7.) : „un ministre ne doit être maintenant élû par un seul Ministre avec son Consistoire, mais par deux ou trois Ministres* et leurs Consistoires*, ou par le Synode Provincial, ou par un Colloque......"

...... Te Poictiers 1560 art. 3 wordt deze uitdrukking gewijzigd in „avec le Consistoire de l' Eglise vacante".

normaal voorgeschreven. Volksverkiezing, [30]) door Wezel aanvaard als hulpregel, zal nog, waar men meent dat ze niet veranderd kan worden, worden geduld, en alzoo het vrije volkskarakter worden ontzien. Het door Wezel voorziene noodgeval — hulp van een naburige aanzienlijke kerk [31]) — heeft geen waarde meer, nu het kerkverband is vastgesteld.

Zooals men inzake de predikantskeuze op Wezel teruggrijpt, evenzoo loopt de zich hierbij aansluitende regel ter verkiezing van Ouderlingen en Diakenen parallel met de desbetreffende aanwijzing van het convent van Wezel. [32]) Zoowel hier als daar heeft bij de verkiezing tot deze ambten van strikt plaatselijke beteekenis het kerkverband geen taak.

Al weer is het Wezel, dat den toon aangeeft voor de bepaling van den diensttijd van ouderlingen en diakenen. Hun ambt is tijdelijk, met dien verstande, dat de normale termijn daar en hier op twee jaar is gesteld, met jaarlijksche aftreding van de helft, waarbij echter de mogelijkheid van langere of kortere dienst opengelaten is. [33]) In Frankrijk was hun

---

30) uit door de kerkeraad opgestelde dubbeltallen cf. Wezel II. 4.

31) Cf. Wezel II. 5.

32) ‚Eadem ratio in Electione Seniorum et Diaconorum servabitur, nisi quod Classici conventus aut vicinorum ministrorum iudicium non erit expetendum". (art. 14) cf. (Wezel IV. 5) : „Seniorum eligendorum confirmandorumque eadem quae Ministrorum est ratio: nisi quod in examine non magna habetur ratio eorum quae proprie ad ministerium verbi pertinent, neque in confirmatione exterorum Ministrorum praesentia opus sit". (cf. ook voor de diakenen Wezel V. 2).

33) „Singulis annis dimidia pars tum Seniorum tum Diaconorum mutabitur, ascitis in eorum locum aliis, qui itidem biennium inserviant, vel longioris vel brevioris temporis libertate, pro earum commoditate et necessitate". (art. 15) cf. (Wezel V. 17) : „...... utile censemus ut quotannis nova eorum fiat electio: ita ut exacto anno vel sex mensibus (prout res et oportunitas postulabunt) dimidia pars ab officio relaxetur, atque alii in eorum locum deligantur qui cum reliquis adhuc remanentibus ecclesiae praeficiantur. Ita tamen ut liberum sit Consistorio Seniores et Diaconos maxime idoneos et promptae voluntatis rogare et precari ut dimidium vel integrum subsequentem annum (prout Consistorio videbitur) ecclesiae in sua vocatione inserviant".

ambt „voor het tegenwoordige" ook niet blijvend, maar niet dan om zeer dringende oorzaken mocht men tot wisseling overgaan. [34]) Emden stelt op voetspoor van Wezel echter een korten termijn, waarvan men alleen ter wille van de omstandigheden wat kan afwijken. Al noemt Wezel alleen praktische motieven en zwijgt Emden daarover uitteraard, een anti-hiërarchische tendenz is er toch in te bespeuren.

Voor wat er verder nog bij de in dienst stelling van Dienaren des Woords aan de orde komen moet : examen en bevestiging, wordt in het volgende artikel een korte, zakelijke samenvatting gegeven van wat op het convent van Wezel breed is beredeneerd. De handoplegging wordt ook nu nog niet zooals in Frankrijk zonder meer voorgeschreven, maar is hier een regel „zonder noodzakelijkheid". [35])

Nog worden een paar regels voorgeschreven, om den band tusschen dienst des Woords en plaatselijke kerk zeker te stellen. De eerste bepaling verbiedt een predikant in een andere gemeente te preeken zonder bewilliging van den plaatselijken Dienaar des Woords en zijn kerkeraad of, bij afwezig-

[34]) cf. Disc. eccl. 1559 art. 25 en 26 en in 't bijzonder Paris 1565 art. 2 : „Quoi que l' Office des Anciens, tel qu 'il est en usage parmi nous aujourd' hui, ne soit pas perpetuel, ainsi qu 'il est portée par l' article 25. de nôtre Discipline ; néanmoins les Eglises seront averties de ne les changer point, si ce n'est pour des causes très urgentes, dont le Consistoire prendra connoissance".

[35]) „Examinabuntur ministri ab iis a quibus eliguntur, si probetur eorum doctrina et vita, confirmabuntur cum solemnibus praecibus et impositione manuum, absque superstitione tamen et necessitate". (art. 16) cf. (Wezel II 7—11) : „Examen iustum partim doctrinam spectat, partim mores...... Haec autem omnia (si ita a Synodo statutum fuerit) posthac in Classis seu paroeciae conventu Classibus distributis erunt peragenda. ...... Iam ita exploratos populique suffragiis comprobatos Ministros, censemus vel solis solennibus precibus, vel manuum etiam impositione (quam liberam relinquimus) coram tota ecclesia, more Apostolorum, esse confirmandos......"

cf. ook (Disc. eccl. 1559 art. 9) : „leur Election sera confirmée par les Prieres et l' Imposition des mains des Ministres ; toutefois sans aucune superstition".

heid van den eersten, van den kerkeraad alleen.

De tweede bepaling is gericht tegen hen, die zich in een gevestigde kerkelijke bediening willen indringen. Bij hardnekkige voortgang zullen zij voor scheurmakers worden verklaard en op hun volgelingen zal tenslotte de kerkelijke tucht toegepast worden.

Deze bepalingen zijn ongetwijfeld naar analogie van een paar desbetreffende artikelen in de Fransche kerkorde ontstaan. [36]) Maar wat de eerste bepaling betreft, vordert men in Frankrijk bij diens aanwezigheid alleen de toestemming van den plaatselijken predikant, en in het laatste geval worden naar den Franschen regel de volgelingen van den scheurmaker eindelijk ook tot scheurmakers verklaard. De onaantastbaarheid van den plaatselijken kerkedienst komt in Emden scherper aan den dag.

Over de orde bij doop en avondmaal, waarover voorts gehandeld wordt, [37]) en waarin het beginsel der vrijheid, in

---

[36]) „Nulli ministro in aliena Ecclesia concionari absque illius Ecclesiae ministri et Consistorii, aut ministro absente, absque Consistorii consensu licebit". (art. 17) cf. (Disc. eccl. 1559 art. 12) : „Le Ministre d' une Eglise ne pourra prêcher dans une autre, sans le consentement du Ministre qui en est en position. Toutefois, en son absence, le Consistoire lui en pourra donner l' Autorité".

„Qui se in ministerium iis locis insinuant, ubi ministerium iam constitutum est, ut abstineant, a Consistorio admonebuntur: Si nihilominus pertinaciter prosequantur, convocatis statim tribus quatuorve, aut etiam pluribus, si fieri potest, ministris vicinis ex classe cuius est illa Ecclesia, Schismaticus ibidem declarabitur. Quod vero ad auditores attinet, si contemtis pertinaciter admonitionibus, audire schismaticum illum iam declaratum pergent, Consistorium ex praescripto disciplinae Ecclesiasticae aget". (art. 18) cf. (Disc. eccl. 1559 art. 10) : „Ceux qui s' ingéréront au Ministere dans les lieux où quelque Ministre de la Parole de Dieu seroit déja etabli seront suffisamment avertis de s' en desister, et au cas qu' ils n' en veuillent rien faire ils seront declarés Schismatiques: et quant à ceux qui les suivront, on leur fera la même Avertissement; et s' ils sont contumaces et obstinés, ils seront aussi déclarés schismatiques".

[37]) art. 19—21. (zie boven).

overeenstemming met de te Wezel aangenomen houding, zeer sterk naar voren komt, is reeds gesproken.

Eenige artikelen met betrekking tot het huwelijk sluiten zich hierbij aan. Had Wezel de huwelijksregeling — afgedacht van enkele formeele vingerwijzingen, die daar reeds gegeven worden — aan de competentie van een synode overgelaten, [38]) Emden gaat nu nader op de zaak in, en spreekt zich in den geest van de regeling van Genève van 1561 — die in 1567 op de synode van Vertueil in haar geheel door de Fransche kerken werd overgenomen — uit over de ondertrouw. [39]) Daarbij wordt aan de ouders of voogden een zeer sterken invloed toegekend. Een trouwbelofte, zonder hun bewilliging gedaan, wordt van nul en geener waarde geacht, tenzij de kerkeraad op goede gronden daarvan dispensatie verleent. Anderzijds valt de nadruk op de onverbreekbaarheid

---

38) VII. 4.

39) „Nemo qui sub parentum potestate est, aut eorum qui parentum lorum obtinent, sine eorum consensu matrimonium contrahere debet; et fides matrimonii sine eorum consensu data, nullius est momenti. Siqui tamen ita se iniquos hac in re praestarent ac difficiles, ut consentire nullo modo velint (quod interdum religionis odio et aliis de causis accidit), an tam sancti instituti impediendi iusta sit causa, consistorii erit iudicare. Sponsalia legitime contracta, ne utriusque quidem partis consensu dissolvi poterunt...... (art. 22 en 23a) cf. (Ord. eccl. 1561 (Richter, „evangelischen Kirchenordnungen" I blz. 347) : „s' il advient que deux jeunes gens ayent contracté mariage ensemble de leur propre mouvement par folie, ou legerité,...... que tel marriage soit rescindé à la requeste de ceux, qui les ont en charge...... Quant aux jeunes gens...... nuls n' ayent puissance de contracter marriage, sans congé de leurs peres (ou tuteurs) : sinon qu' estans parvenus à aage legitime...... et qu'...... ils ayent requis ou faict requerir leurs peres (ou tuteurs) de les marier, et qu' iceux n' en ayent tenu conte et qu' il en ayt esté cognu par le Consistoire...... Que depuis qu' il appert d' une promesse faicte entre deux personnes capables, le marriage ne soit poinct rescindé, sinon pour deux cas :......" cf. ook (Disc. eccl. 1559 art. 38) : „Nul ne pourra contracter mariage sans le consentement de ses peres et meres. Toutefois quand ils auroient des peres et meres si déraisonables, que de ne vouloir pas consentir à une chose si sainte et profitable ; ce sera au Consistoire d' y adviser".

van de wettige trouwbelofte. De zonder analogie in de Geneefsche regeling uitgesproken wenschelijkheid, dat er een predikant of ouderling bij de ondertrouw tegenwoordig ware, om moeilijkheden te voorkomen, en de verplichte drievoudige huwelijksafkondiging voor de gemeente, bouwen voort op de wenken van Wezel. [40])

Vervolgens wordt aan de regeling der kerkelijke tucht een breede plaats ingeruimd. In de desbetreffende artikelen wordt de handleiding, te Wezel opgesteld, gevolgd [41]) en nader uitgewerkt, bij welke nadere uitwerking een zeer nauwe aansluiting aan de Fransche kerkorde te bespeuren valt. Een afwijking van Wezel vinden we alleen in de toepassing van eenerlei procedure bij tucht over leven en leer, terwijl Wezel op voetspoor van Calvijn hierin dit onderscheid maakte, dat afwijkingen inzake de leer en verachting van de orde en samenkomsten der gemeente aanstonds door den kerkeraad moesten worden behandeld. [42]) Emden maakt echter in overeenstemming met de Fransche kerken de regeling uniform, met dien verstande echter, dat heimelijke zonden, die een ernstig gevaar voor staat of kerk opleveren, zooals verraad of verleiding der geesten aan den Dienaar kenbaar gemaakt

---

[40]) „quin et operae pretium erit, iis (sponsaliis) contrahendis interesse vel ministrum vel seniorem Ecclesiae, ut antequam reciproca fiat promissio, intelligatur, an puram religionem amplectatur uterque; an consentiant parentes; et si alterutra, aut utraque pars ante matrimonio iuncta fuerit, an de morte priorum coniugum legitimo testimonio constet". (art. 23b) cf. (Wezel VII. 2): „Antea vero quam haec nominum editio fiat, sistent se una cum parentibus aut Curatoribus Ministro et duobus suae Classis Senioribus: ut de iis quae necessaria esse existimabuntur possint interrogari".

„Matrimonio copulandorum nomina ternis diebus dominicis, aut alioqui per tres vices iustis intervallis pro concione edentur". (art. 24) cf. (Wezel VIII. 1): „Matrimonio copulandorum nomina ternis diebus dominicis pro suggesto ad populum edi, et usus rerum et experientia quotidiana debere, testatur".

[41]) De van de Fransche regeling afwijkende en met de Wezelsche handleiding overeenkomende volgorde is hier wel zeer typeerend.

moeten worden, opdat met zijn advies kan overwogen worden, wat in zulk een geval te doen staat. [43]) Hiermee is het bezwaar, dat de behandeling van afwijkingen in de leer en van speciaal kerkelijke zonden naar den regel van Matth. 18, met zich kon brengen, ruimschoots ondervangen.

Allereerst wordt dan als algemeene regel de noodzakelijkheid van de kerkelijke tucht en de roeping van dienaren des Woords en ouderlingen, om de leden der gemeente ook privaat tot hun plicht te vermanen, vastgesteld, zooals ook de Wezelsche handleiding uitvoeriger doet. [44])

Maar niet alleen de kerkeraad heeft in dezen een taak: door de leden der gemeente moet bij zonden die in 't verborgen en zonder openbare ergernis te geven begaan zijn, de regel van Matth. 18 toegepast worden, die met een paar klare lijnen vastgelegd wordt. De behandeling van openbare zonden behoort echter aanstonds tot de competentie van den kerkeraad. [45]) In overeenstemming met de Fransche regeling

---

[42]) VIII. 7, 8.

[43]) „occulta tamen, vel Reipublicae vel Ecclesiae gravem perniciem adferentia, ut sunt proditiones, vel animarum seductiones, ministro significabuntur, ut ex eius consilio, quid in ea re agendum sit, dispiciatur". (art. 27b).

[44]) „Ecclesiasticam disciplinam in singulis Ecclesiis observandam esse censemus; ministrorum itaque partes erunt, non solum publice docere, hortari, arguere, sed et privatim unumquemque officii sui admonere, qua in re et seniores operam suam impendere oportet" (art. 25) cf. (Wezel VIII. 1—6) : een doorloopend betoog van de noodzakelijkheid der discipline en de roeping van het consistorium in dezen.

[45]) „Sive autem quis in doctrinae puritate erraverit, sive in morum sanctitate peccaverit, si id occultum est, et a scandalo publico remotum, observabitur regula, quam diserte praescribit Christus Matth. 18. Peccata igitur occulta, quorum peccatorem privatim, vel ab uno vel duobus, tribusve testibus adhibitis, admonitum poenituerit, non sunt ad Consistorium deferenda. Siquis in occultis duas tresve admonitiones non audierit, aut publicum peccatum perpetraverit, ad Consistorium deferetur". (art. 26, 27a, 28) cf. (Paris 1565 art. 2) „Lorsque les fautes secrètes, dont le pêcheur se sera repenti et corrigé, par le moien des admonitions fraternelles, ne soient deferées au Consistoire, mais seulement celles qu' on n'

wil Emden de tucht alleen door het volle kerkeraadscollege geoefend zien, en schrijft derhalve ook — het Wezelsche schema uitwerkend — voor, dat de verzoening van openbare en door de kerkelijke procedure openbaar geworden zonden niet dan met bewilliging van den geheelen kerkeraad openlijk geschieden moet. Op welke wijze dat het meest stichtelijk gebeuren kan, wordt aan den kerkeraad overgelaten. [46])

Bij onboetvaardigheid moet de zondaar na herhaalde vermaningen van het Heilig Avondmaal worden afgehouden, en bij verdere onverzettelijkheid na lang geduld en veelvuldige vermaningen tenslotte uit de gemeente worden uitgesloten. Dit zal geschieden na een drievoudige vermaning aan de gemeente om voor hem te bidden, waarbij de eerste maal om hem eenigszins te sparen de naam van de zondaar nog zal worden verzwegen, de tweede maal zijn naam zal worden genoemd en de derde maal de excommunicatie zal worden

---

aura pas pû corriger par le premier moien, ou bien qui seroient publiques, desquelles ledit Consistoire de l' Eglise où est le delinquant doit prendre connoissance pour proceder à la correction d' icelles par censure,......" en (Wezel VIII 9. 10a) : „In morum autem censura correctioneque Christi institutio per omnia observetur, ut in criminibus occultis, et a publico scandalo remotis nemo ad ecclesiae iudicium trahatur nisi obstinato animo saepius repetitas monitiones fastidiose reiecerit...... In publicis autem et cum aperto seandalo coniunctis criminibus Consistorii Senatusve ecclesiastici authoritas primo quoque tempore interponatur".

[46]) Wezel VIII. 10a gaat aldus voort: „(Consistorii authoritas interponatur,) monendo primum et *placide* in gratiam recipiendo si paruerit: Sin minus excommunicatione feriendo".

Afgedacht van de laatste vier woorden, waarvan de uitwerking in art. 30 en 31 volgt, vindt deze vingerwijzing zijn neerslag in (art. 29) :

„Peccatorum natura sua publicorum, aut propter contemtum admonitionum Ecclesiae publicatorum, publica fiet reconciliatio, non ex unius aut alterius, sed totius Consistorii arbitrio, eoque modo et forma, quae ad aedificationem cuiuslibet Ecclesiae commodissima iudicabitur".

Vgl. wat het optreden van den vollen kerkeraad bij de tuchtoefening betreft (Paris 1565 art. 2) : „nul ne doit être privé ni suspendu de la Cene par l' autorité privée d' un Pasteur, ou de quelque autre personne, mais seulement par l' avis du Consistoire".

aangekondigd. Tenslotte zal de afsnijding plaats vinden met aanwijzing van haar zin en bedoeling als uiterste remedie. [47])

In dit alles is een vaak letterlijke aansluiting aan de Fransche kerkorde te constateeren. [48]) Alleen wordt in Frankrijk

---

[47]) „Qui pertinaciter Consistorii admonitiones reiecerit, a Coenae communione suspendetur, quod si ita suspensus post iteratas admonitiones, nullum poenitentiae signum dederit, hic erit ad excommunicationem progressus". (art. 30).

„Publice e suggestu peccatorem obstinatum admonebit minister, peccatum exponet, officia in eo reprehendo, a Cena suspendendo, posteaque diligenter adhortando, praestita declarebit ; Ecclesiam ut pro hoc peccatore inpoenitente sedulo oret, monebit, antequam ad ultimum excommunicationis remedium descendere Ecclesia cogatur. Eiusmodi tres fient admonitiones. In prima non nominabitur peccator, ut aliquo modo ei parcatur. In secunda nomen editur. In tertia Ecclesiae significabitur, nisi resipiscat, excommunicandum esse, ut si pertinax fuerit, tacitis Ecclesiae suffragiis, excommunicetur. Intervalla admonitionum in Consistorii arbitrio erunt. Si ne his quidem officiis ad resipescentiam possit adduci, promulgabitur coram Ecclesia eiusmodi pertinacis peccatoris a corpore Ecclesiae Excommunicatio et Abscissio. Usum et finem excommunicationis fuse exponet minister, admonebitque fideles, ne familiarem et non necessariam cum excommunicato consuetudinem habeant, sed eius consortium vitent, hoc praecipue consilio, ut pudore suffusus excommunicatus de resipiscentia serio cogitet". (art. 31).

[48]) (Paris 1565 art. 2) : „Mais pour le regard de ceux qui auront été avertis plusieurs fois de leur faute et se montreront désobéissans au Consistoire,...... ils seront suspendus de la Cene...... Que s' il arrive qu' après une longue attente et plusieurs avertissemens donnés par le Consistoire, il demeure néanmoins obstiné et impenitent ; il sera procedé contre lui par des avertissemens publics, faicts par la bouche du Pasteur au nom de l' Eglise, déclarant la faute du pêcheur, et d' avoir fait tout ce qu' il a pû pour le corriger saus avoir rien profité, exhortant toute l' Eglise à prier Dieu pour lui, et emploiant divers autres moiens pour lui faire connoitre son péché, afin de prévenir la sentence d' Excommunication, laquelle on ne doit executer qu' a regret, et de laquelle le Pasteur exposera, par la parole de Dieu, le vrai et legitime usage : ...... Cec denonciations et avertissemens se feront publiquement dans l' Eglise par trois fois, les jours de Dimanche, sans pourtant nommer le pêcheur, afin de l' epargner en quelque manière, vû d' ailleurs qu' il est déja connû du Peuple : et s' il ne se convertit point après tout cela, mais persevere en son endurcissement, il sera nommé au quatriême

de naam van den zondaar — „gezien het feit dat hij toch reeds aan het volk bekend is" — eerst op den dag der afsnijding genoemd, en vinden de drie vermaningen aan de gemeente tot gebed en de excommunicatie zelve op vier achtereenvolgende Zondagen plaats, terwijl te Emden de duur van de tusschenliggende perioden aan het oordeel van den kerkeraad worden overgelaten. Blijkbaar hebben de Nederlandsche kerken, te Emden in synode bijeen, welbewust een nog voorzichtiger uitvoering van de kerkelijke tucht en daarbij iets meer bewegingsvrijheid om zich te regelen naar de omstandigheden gewenscht, dan ze in de Fransche regeling, die hun tot voorbeeld diende, voorgeschreven zagen.

Dit komt ook uit in de regeling die in overeenstemming met den Wezelschen leidraad hierna getroffen wordt ten aanzien van zware zonden, die een schande voor de kerk zijn of door de overheid gestraft moeten worden. Dat bij aanvankelijke boetvaardigheid over zulke zonden toch voorloopige afhouding van het avondmaal moet plaats vinden, vindt ook in de Fransche tuchtregeling haar parallel. Maar Emden neemt de bepaling inzake de publiciteit van deze afhouding niet over. [49])

Dimanche, et on prononcera en la presence du Peuple l' Excommunication et le retranchement d' un tel homme, comme d' un membre pourri et separé du Corps de l' Eglise par le Pasteur, en l' autorité de la Parole de Dieu, au nom et du consentement de toute l' Eglise. Ceux qui auront été ainsi excommuniés et retranchés seront privés de la communion de l' Eglise et de tous les biens d' icelle ; surquoi les fidéles seront avertis qu' ils doivent fuïr de telles personnes et éviter entierement leur compagnie, afin qu' ils aient honte et soient humiliés et amenés à repentance.

[49]) „Qui gravia, Ecclesiis probosa et Magistratus auctoritate plectenda peccata perpetraverint, etiamsi verbis poenitentiam testentur, a Coenae tamen communione suspendentur ; quot autem vicibus, in arbitrio consistorii erit". (art. 32).

cf. (Wezel VIII. 10b) „In atrocibus porro flagitiis ac sceleribus, etiam si monitioni obtemperaverint, tamen a communione in certum aliquod tempus suspendantur, donec resipiscentiae specimen ac testimonium luculentum praebuerint".

Nog volgt een bijzondere tuchtregeling voor ambtsdragers. Op dit terrein had Wezel zich ook reeds bewogen en in navolging van Calvijn registers van in ambtsdragers niet te dulden en van nog wel te dragen maar toch der bestraffing waardige zonden opgesteld. Zij die zich aan niet te dulden zonden hadden schuldig gemaakt, moesten door de classis worden afgezet, zelfs behoefde bij notoire misdaden het oordeel der classis niet eens te worden afgewacht. [50])

Emden komt op deze classificatie niet terug. Over nog te dragen zonden spreekt de synode niet meer. Blijkbaar achten de broeders daarvoor een bijzondere regeling onnoodig. En de in een ambtsdrager onduldbare zonden vatten ze eenvoudig samen als „openbare zonden, die een schande voor de kerk of door de overheid te straffen zijn". Op zulke zonden moet bij ouderlingen en diakenen aanstonds afzetting door den kerkeraad, bij dienaren des Woords aanstonds schorsing volgen. Over de eventueele afzetting van de laatsten moet, zeker daar er voor hun zooveel meer op het spel staat, de classis oordeelen, met handhaving van het recht van beroep. [51]) Van directe ontleening aan de Fransche kerkorde

en (Paris 1565 art. 2) „Mais pour le regard de ceux...... qui auront commis de grandes fautes, et aussi énormes que celles qui sont punissables par le Magistrat, ou qui causent un scandale public dans l' Eglise, quoi qu' on voie en eux quelque commencement de répentance, ils seront néanmoins suspendus de la Cene ; et ladite suspension denoncée au Peuple, afin de délivrer l' Eglise de tout blâme et reproche, et pour humilier d' autant plus les pêcheurs en éprouvant leur repentance, et donner crainte aux autres ; et après avoir examiné quelque tems leur déportemens et connû leur repentance par de bon fruits et des témoignages suffisans, dont le Consistoire jugera, ils seront publiquement réconciliés à l' Eglise".

50) cf. Wezel VIII. 12—17.

51) „Si Ministri, Seniores et Diaconi peccatum publicum, Ecclesiae probosum, vel auctoritate Magistratus plectendum perpetraverint ; Seniores quidem et Diaconi statim auctoritate consistorii munere abdicabuntur ; ministri autem suspendentur a functione ; an vero abdicandi sint ministerio, Classici conventus erit iudicare, cuius sententiae si non acquieverint, ad Synodum Provincialem provocabunt". (art. 33).

kan niet gesproken worden, al kent deze een eenigszins soortgelijke regeling. [52])

De mogelijkheid van herstelling in het ambt na afzetting, wordt in het volgende artikel aan het oordeel van dezelfde instanties — respectievelijk voor ouderlingen en diakenen aan den kerkeraad en voor dienaren des Woords aan de classis — overgelaten. [53])

De hierna volgende regelingen inzake de voorziening in de bediening des Woords zijn een terugslag op een desbetreffend voorstel door Marnix eerst in een rondschrijven aan de vluchtelingenkerken gepropageerd, [54]) en vervolgens op de reeds genoemde synode van Bedbur ter sprake gebracht, maar daar ter beslissing „tot op het naestkomende synodus qualificatus" uitgesteld. [55])

In bedoeld rondschrijven wekt Marnix vol warme bezieling de kerken in de verstrooiïng op, om toch niet traag te zijn om te voorzien in het gebrek aan predikanten, dat, als het Gode straks belieft om het land te openen, de opbouwing van het lichaam van Christus ernstig dreigt te belemmeren.

Opdat nu deze voorziening beter dan voorheen geregeld

---

[52]) cf. (Disc. eccl. 1559 art. 23 en 28) : „Si un Ministre est convaincu de crimes énormes et notoires, il sera promptement déposé par le Consistoire, aiant appelé deux ou trois Pasteurs non suspects. Et au cas que le Ministre delinquant se plaignit de témoignage rendu contre lui comme d' une calomnie, ses griefs seront rapportés au Synode Provincial. S' il a prêché ou expliqué quelque doctrine heretique, il sera promptement suspendu par le Consistoire de deux ou trois Ministres capables d' en juger, en attendant que le Synode Provincial en ait jugé definitivement. — Les Diacres et les Anciens seront déposés pour les mêmes causes que les Ministres de la parole, en leur qualité, et aiant été condamnés par le Consistoire, s' ils en appellent, ils seront suspendus jusqu' à ce qu' il en soit ordonné par le Synode Provincial".

[53]) art. 34.

[54]) brief d.d. 21. Maart 1570 met Caspar van der Heyden als mede-onderteekenaar, namens de gemeenten te Heidelberg en Frankenthal — (J. J. v. Toorenenbergen, Philips van Marnix van St. Aldegonde Godsdienstige en Kerkelijke geschriften, Aanhangsel pg. 3—38).

[55]) cf. van Meer a. w. pg. 71 noot 3.

en de eenheid van het lichaam van Christus bevorderd worde, stelt hij voor een gemeenschappelijk fonds te stichten, om daaruit den dienst des Woords in stand te houden, zooals dat ook bij de Waalsche kerken gevonden wordt.

Op dit uitvoerig toegelicht en vurig verdedigde voorstel is de synode van Emden echter niet ingegaan. Zulk een centrale voorziening in de bediening des Woords zou ook moeilijk passen bij het beginsel van de zelfstandigheid van de plaatselijke kerk. Ja, wij moeten de afwijzing van het plan van Marnix, waarbij deze zich „alle de gemeynten der Nederlanden tot éénen lichaeme in te lijven" tot ideaal stelde, [56]) als een nadrukkelijk handhaven van dit beginsel aanmerken, temeer waar overigens zoo duidelijk aanwijsbaar met zijn gedachten is rekening gehouden.

Een van de gewichtigste bezwaren, door Marnix tegen de bestaande praktijk, dat elke plaats of elk landschap zelfstandig voor de instandhouding van den dienst des Woords te zorgen heeft, ingebracht, is „dat hier en tusschen vele vrome lieden ende die goeden dienst souden mogen doen, ja oock die wel van den alderbequaemste zijn sullen, versuymt ende van weghen den bijstant der kercken hulpeloos werden ende dieshalven gedwongen hun elders te verbinden, of haere studiën nae te laeten, so dat om sommiger liedens eygensinnelickheyt willen het landt in 't gemeyne berooft sal werden van haere voornemelicxste ciraetselen, met welcken sy insonderheyt behoorde gedient ende verciert te wesen ; gelijckerwijs ons de daghelicksche ervarentheyt ghenoechsaem aenwijst ende voormaels sonder grooter schaden alreede aenghewesen heeft, daer wij hebben moeten hier ende daer gaen bidden ende smeecken vremde vorsten ende landtsghemeynten, opdat ons onse eygene geborene mede landsaten, die van natuere weghen aen haer eygen vaderlant verbonden waren, ons wyt genaeden vergunt mochten wer-

---

[56]) van Toorenenbergen a. w. pg. 16.

den, hetwelcke ons noch somwijlen oock is geweygert worden". [57])

Het hier gesignaleerde euvel kwam blijkbaar nogal eens voor en viel zelfs buitenlandsche kerken op, blijkens een opmerking in hetzelfde schrijven, dat „wij ooc ernstelick van die van Geneven zijn vermanet worden, welcke sick verwonderen, dat wij niet meer achts en nemen op een dinck, dat gantselick noodich is, ende laten so vele goede ende dappere luden ons ontgaen, welcke uyt armoede gedwongen werden andere conditiën an te nemen ende sick elders te verbinden, hetwelcke voorwaer een groote schande is voor den Nederlanden". [58])

De synode nu tracht dit kwaad te remmen, door vooreerst te bepalen dat de Dienaren, uit Nederland geboortig, die zich in dienst van buitenlandsche kerken begeven hebben, als zij door Nederlandsche kerken teruggeroepen worden, moeite moeten doen, om die roeping op te volgen. Ingeval de buitenlandsche kerken ze niet willen laten gaan, moet men zich op andere kerken, die buiten de kwestie staan, beroepen. Zij echter, die zich nog aan niemand verbonden hebben, zullen vermaand worden, dat zij zich de vrijheid om zulk een roeping te volgen voorbehouden. [59]) Bovendien zullen de leden der kerken, die van den dienst van een predikant in den tijd zijner vrijheid gebruik gemaakt hebben, vermaand worden, zoo noodig in zijn onderhoud te voorzien. [60])

Een ander bezwaar van Marnix tegen de bestaande „oneenicheyt ligt daarin „dat de landschappen, die tot onderhoudinge eeniges Dienaers oft eens anderen bequaemen persoons sullen verstreckt hebben, denselvighen sullen achten hun daermede also toegheëygent te zijn, dat sy qualijck zullen willen toelaten dat hy den anderen landschappen oft der

[57]) a. w. pg. 15/16.
[58]) a. w. pg. 10.
[59]) art. 35.
[60]) art. 36.

ganscher ghemeynte eenighe dienst plege..... so zijnder vele Dienaers die ledich gaen, ende overmidts sy aen eeniger gemeynte (diese onderhout sonder nochtans dat sy haeres dienstes behoeftich zij) verplichtet zijn, kunnen den kercken, welcke groot ghebreck van Dienaren lijden, niet dienstich wesen, ende uyt sulcker oorsake wert de opbouwinge des goddelicken tempels merckelijck verhindert". [61])

De synode houdt echter, waar ze de vluchtelingengemeenten tot het onderhouden van eenige studenten ter voorziening in den dienst des Woords verplicht, aan de principiëele samenverbondenheid van plaatselijke kerk en onderhouden personen vast. Met dien verstande echter, dat op de mogelijkheid gewezen wordt, dat ze een tijdlang uitgeleend of ook geheel aan een andere kerk worden afgestaan. Alleen in het laatste geval zullen de gemaakte kosten mogen worden teruggeëischt. [62])

Om nu voorts deze uitwisseling te regelen en alzoo in de bediening des Woords beter dan tot dusverre te voorzien, wordt een lijst gemaakt van predikanten buiten functie en van degenen, die tot het predikambt bekwaam zijn. Deze gedachte is overgenomen van de kerk van Keulen, die de zaak van zoo'n lijst — zij het voor een eenigszins ander doel — eerst op de provinciale synode van Aken van 9 Sept. 1571 en nu te Emden ter tafel gebracht had. [63]) De synode maakt

---

61) a. w. pg. 14/15.

62) art. 37.

63) cf. Werken van de Marnix-vereeniging S. III, D. V pg. 8 v.

De instructie te dezer zake te Emden ter synodale tafel gebracht, luidde:

„Item indien men gheraeden vonde onderhoudt te ghevene allen predicanten, die wt gebreke, noodt ofte benautheyt ende door de seer groote tyrannie ghedwongen zijn gheweest haeren dienst ende beroepinge te laeten vaeren...... Hem desghelijcx ook onderhoudt te ghevene ende bijstandt te doene nae alle vermoghen eenighe persoonen die tot sulcken Ampte voorst. alree eenighe goede ghaeven, beghinssel ende inghanck hadden, ende van ghelijcke oock eenighe jonge Studenten, het zij rycke oft arme, daermen ghoede hoepe van mocht hebben dat sy tot sulcx

dus voor haar doel van het door Keulen aanbevolen middel gebruik. En er wordt uit elke vertegenwoordigde classis een Dienaar aangewezen, om in naam der synode een onderzoek te doen instellen naar vacante kerken in hun classis, die voorts op te wekken een predikant te beroepen en uit de lijst een voorslag te doen, opdat er door gemeen overleg een beroepen worde. [64]) De Nederduitsche kerken kunnen zich schriftelijk tot eenige met name genoemde predikanten van Emden en Wezel wenden, dat die ze op in hun omgeving verblijf houdende Dienaren wijzen. [65])

Deze regeling herinnert sterk aan het voorstel van Marnix, om uit elk landschap twee of drie personen als vertrouwensmannen aan te stellen, „om so lang als deze tegenwoordige verstroijinge staende blijft, opsicht te nemen over de gene die tot deel ende nuttige deser (door hem voorgestelde) gemeyner verstreckinge opgenomen worden" en „om in den aenvangh der vrijheyt eenen yederen Dienaer sijne plaetse te bestemmen". [66])

De hiearchische elementen, die er in de idee van Marnix zaten, zijn echter grondig uitgezuiverd.

Marnix heeft ook gewezen op de ongelijkheid der financiëele draagkracht en op het feit, „datter sommighe lantschappen zijn, derwelcker deghene die uytgheweken zijn geenen grooten yver noch herte en hebben tot den dienst des Woorts, of sy dan al schoon wel de macht hadden om haer vaderlandt van goede Dienaers te stoffeeren". [67])

---

als voorst. is mochten bequaem wordden, oft dan niet (seggh ick) ghoet en waere dat elcke kercke de naemen van alsulcke voorse, persoonen, daer sy kennisse van mochten hebben, opteekende ende den teghenwoordighen generalen Synodo by gheschrifte overghaeven ten einde als voorst. is". (pg. 12/13).

De synode antwoordt op deze vraag van de kerk van Keulen door te verwijzen naar het onderhavige artikel 38. (Quaest. part. art. 6).

64) art. 38.

65) art. 39.

66) a. w. pg. 16/17.

67) a. w. pg. 14.

De synode besluit nu, dat de classis in den nood van hulpbehoevende kerken moet voorzien. Desnoods kunnen voorloopig meerdere naburige kerken samengevoegd worden. Maar tevens moeten de Dienaren der vluchtelingenkerken hun gemeenteleden tot hulpverleening aansporen, in 't bijzonder hen, die uit dezelfde provincie zijn, waarbij zij zelf het voorbeeld moeten geven. [68])

Waar echter de dienst des Woords nog niet ingesteld kan worden, moeten de Dienaren der classis „lezers", ouderlingen en diakenen verordenen, opdat er alzoo kerken vergaderd mogen worden. [69]) Het is niet onmogelijk, dat de hulpdienst van „lezer" hier ingesteld wordt naar het voorbeeld van de Schotsche kerkorde. [70]) Echter kan dit instituut ook zeer wel zonder invloed van buiten door de behoefte der praktijk zijn opgekomen.

Tenslotte wordt den ambtsdragers van de classes onder het kruis opgedragen, om — onder verdeeling van de terreinen — nasporing te doen naar allen, die tot de zuivere religie genegen zijn, en alzoo te pogen allerwegen kerken of ten minste beginselen van kerken te vergaderen. Dit moeten de kerken in de verstrooiïng ook doen ten aanzien van de steden en plaatsen in hun nabijheid, voornamelijk waar ze ver van de classis verwijderd zijn. De verstrooide geloovigen moeten medewerken, door aan de Dienaren van de classes onder het kruis voorzichtig de namen op te geven van hen, die ze in de plaatsen waar ze uitgeworpen of uitgeweken zijn, als tot de religie genegenen hebben leeren kennen. [71])

Dan volgt een artikel, dat klaarblijkelijk berust op het tweede voorstel, door Marnix in zijn bekende rondschrijven uiteengezet. Het voorstel namelijk, om „een gemeyne overeenkominghe, intelligencie ende verkundschappinge onderlinx te

[68]) art. 40.
[69]) art. 41.
[70]) cf. P. J. Kromsigt „John Knox als Kerkhervormer" pg. 265 noot 1.
[71]) art. 42.

houden onder allen ghemeynten des Nederlants, die hier ende daer verstroyt zijn", die — „dewijle wy geene middelen hebben om Synodes ende ghemeyne samenkomsten te weghe te brenghen" — „met brieven verrichtet" zou moeten worden. [72]) Dat deze onderlinge correspondentie door Marnix vooral uit visitatie-oogmerken voorgeslagen wordt, blijkt uit de lange kerkelijke vragenlijst, die hij bij voegt, met de bedoeling ,dat men acht slae op de omlegentheyden der tijden ende plaetsen om de aldergelegenste ende bequaemste stucken hier uyt te verkiesen in deser ondervraginge". [73])

Hoewel het kerkverband nu door middel van meerdere vergaderingen georganiseerd is, acht de synode van Emden het voorstel tot onderlinge correspondentie toch nog hoogst nuttig. Natuurlijk is, waar soortgelijke vragen voortaan ter classicale vergadering zullen worden gedaan, [74]) de schriftelijke visitatie overbodig. Maar men zou elkander door middel van deze correspondentie kunnen te kennen geven, wat tot bewaring en wasdom van de kerken in 't gemeen of ook van eenige in 't bijzonder dienstig zou kunnen zijn, en met name elkander kunnen waarschuwen voor ketters, scheurmakers, huurlingen, loopers en soortgelijke gevaarlijke menschen. [75])

Nog een derden voorslag van Marnix, in zijn rondschrijven te berde gebracht, vinden we in de acta van de synode van Emden terug. Ditmaal met algeheele instemming en onder veelszins letterlijke weergave.

Het betreft een regeling voor de verzorging van reizende arme geloofsgenooten. Door gebrek aan voldoende contrôle maakten doortrekkende vreemdelingen veelal op ergerlijke wijze misbruik van diaconale hulp, „daer sy menichmael landloopers ende schaedelijcke listige boeven" waren. [76])

---

[72]) a. w. pg. 29.
[73]) a. w. pg. 34.
[74]) cf. de Classicis conventibus art. 2.
[75]) art. 43.
[76]) a. w. pg. 34.

Blijkbaar was dit een wijd verbreid euvel, waartegen ook de Fransche kerken reeds in 1565 op de synode van Parijs maatregelen hadden moeten beramen. [77]) De analogie tusschen het voorstel van Marnix en die Fransche regeling is vrij sterk en het is niet onwaarschijnlijk, dat hij van die regeling kennis gedragen heeft, hoewel zijn conceptie geheel eigen is. En de synode van Emden sluit zich, zonder terug te grijpen op de Fransche bepalingen, enkel bij het advies van Marnix aan.

Nadat ook hier de aanleidende misstanden genoemd zijn en daarbij gewezen is op de dagelijksche verzwaring van de kerkelijke lasten, die uit de ongelimiteerde verzorging van om hulp aankloppende reizigers voortvloeide, wordt het raadzaam geacht, dat in alle kerken bekend gemaakt worde, dat zij die vandaar vertrekken willen er voortaan niet meer op behoeven te rekenen in andere gemeenten als huisgenooten

---

[77]) cf. (Paris 1565 art. 4) : „Pour obvier aux abus que plusieurs coureurs commettent, allant quêter, et mandier d' Eglise en Eglise, avec des attestations des Ministres, dont ils se servent en tout tems, et dans chaque lieu, pour se faire donner la subvention des pauvres : La Compagnie est d' avis que les Ministres soient avertis de ne donner à l' avenir que très rarement de pareilles attestations, et de n' en faire jamais que pour ceux qu' ils connoîtront être gens de probité, craignans Dieu, et reduits dans une grande necessité, en specifiant dans les dites attestations le nom, la qualité et demeure de ceux auxquels ils les donneront, en y marquant aussi la charité qu' on leur aura faite, et la datte du jour qu' ils l' auront réçûe, dans le lieu de leur depart, declarant en même tems celui où ils vont ; et pour quelques affaires. sur quoi les porteurs de ces attestations seront obligés de les faire verifier, ou renouveler par les Ministres de toutes les Eglises où ils passeront, lesquelles auront soin de specifier toûjours la valeur des aumones qu' ils leur feront, et en quel tems et dans quels lieux elles seront faites, jusqu' à ce qu' ils soient arrivés dans les endroits où ils voudront s' arrêter. C' est pourquoi toutes les Eglises seront averties, d' ici à la fin du mois prochain, de tout ce qui concerne le present Réglement, en consequence duquel tous les temoignages qui seront donnés à l' avenir dans une autre forme que celle qu' on vient de prescrire dans cet Article, seront estimés nuls, de telle sorte qu' on n' y aura aucun égard".

des geloofs geholpen te worden, tenzij ze in het bezit zijn van een attestatie aangaande hun vroegere levenswandel in de kerk, waaruit ze vertrekken en aangaande hun leer. [78]) Zooals ook Marnix in zijn concept-regeling had bepaald: „Ten eersten sal het in allen gemeynten uytgekondiget werden, dat van dan voortaen degene die daer uyt sullen trecken op hope van bystant te ontfangen in den ghemeynten, daer sy willen doortrecken, moeten een getuygenisbrief voorderen van haerder handel ende verkeeringhe". [79])

Wat nu voorts die attestatie betreft: de Dienaren dienen allen, die zoo'n getuigschrift begeeren, te vragen naar de reden, waarom zij willen vertrekken, en de attestatie ronduit te weigeren, indien zij de reden van vertrek niet voldoende gerechtvaardigd bevinden. [80]) Marnix — die tot het afgeven van deze attestatie's een bepaalden diaken naast een dienaar des Woords wilde aangewezen zien, waarop men ter synode blijkbaar niet inging — had zich in gelijken geest uitgesproken: „De verordende Diaken sal de oorsaeke synes vertreckens afvorderen, om degenen die lichtveerdelick, sonder billicke oorsake willen vertrecken, den getuygenisbrief te weygeren". [81])

Nadrukkelijk voegen de Emdensche broeders nog toe, dat de Dienaren en de diakenen zich ervoor moeten in acht nemen, niet te zeer genegen te zijn hun kerken van armen te

---

[78]) (art. 44): „Ut gravibus Ecclesiarum oneribus occurratur, quae indies augentur eorum levitate qui nimis facile sedes mutant, et aliorum qui praetextu paupertatis et religionis eleemosynas domesticis fidei necessarias et debitas praeripiunt; consultum esse iudicavimus, ut in singulis Ecclesiis publicetur eos qui inde migrabunt, non esse in posterum ut domesticos fidei iuvandos in aliis Ecclesiis, nisi testimonium ante actae in Ecclesia unde proficiscuntur vitae et doctrinae habeant".

[79]) a. w. pg. 35.

[80]) (art. 45a): Dabunt autem operam Ministri, ut quicunque testimonium postulabunt eos qua de causa migrare velint, interrogent, negent que praecise testimonium, si non satis iustam profectionis esse causam deprehenderint".

[81]) a. w. pg. 35.

ontlasten en zonder noodzaak daarmee andere kerken te bezwaren. [82]) Een niet onbeteekenende aanvulling, waardoor de synode blijk geeft er oog voor te hebben, dat de gewraakte misstanden anders toch nog wel officieel in de hand konden worden gewerkt.

Van degenen, aan wie men echter een attestatie meent te moeten afgeven, moet men daarop aanteekenen namen en toenamen, waar ze oorspronkelijk vandaan zijn, wat hun beroep is en wat de oorzaak van vertrek, hoelang ze in die gemeente gewoond en hoe ze zich daar gedragen hebben, wanneer ze vandaar vertrokken zijn en waar ze gezegd hebben heen te gaan en dergelijke dingen. [83]) Zulks in letterlijke overeenstemming met het concept van Marnix. [84])

Ook de volgende bepaling, dat iedere gemeente de op zulk een attestatie reizende geloofsgenooten zooveel zal geven, als ze noodig hebben om tot de naastliggende te komen, en dat het bedrag, benevens de tijd van vertrek telkens op de attestatie moeten worden aangeteekend, is door de synode iets breeder omschreven maar overigens bijkans woordelijk van Marnix overgenomen. [85])

---

[82]) (art. 45b) : „cavebunt que ministri et Diaconi, ne proclives et faciles sint in exonerandis Ecclesiis suis pauperibus, quibus alias nulla necessitate gravent".

[83]) (art. 45c) : „quibus testimonium dandum esse censebunt, in eo nomina et cognomina eorum, unde oriundi sint, quod sit eorum opificium, quae causa migrationis, quamdiu in ea Ecclesia egerint, quomodo se gesserint, quo tempore inde proficiscantur, quo se recipere statuerint, et alia eiusmodi ascribent".

[84]) a. w. pg. 35/36: „In den getuygenisbrief sullen uytgedrucket worden: haer naemen, vaderlant, handel ofte ambacht, oorsaeke des vertreckens, der voorgaende verkeeringe in de gemeynte, daer sy uyt scheyden, den tijt haerder wooninge in derselvighe, de plaetsen daer sy henen willen ende den tijt haers verstreckens, samen met andere omlegentheyden tot desen eynde streckende".

[85]) (art. 46) : „Dabitur autem profecturis, quantum usque ad proximam Ecclesiam, qua transituri sunt, satis esse videbitur; quantum vero id sit, in testimonii literis annotabitur. Idem praestabunt aliae, per quas transibunt Ecclesiae, pro sua quaeque facultate, ut exhibito testimonio

De uiterste termijn van invoering dezer regeling wordt gesteld op eind November van dat jaar. Na dien zullen zij, die zonder zulk een attestatie vertrekken, niet meer gehouden worden voor huisgenooten des geloofs, welken men naar de leer van Paulus allermeest behoort wel te doen. Zooals Marnix reeds had opgemerkt: „men sal over hun de vermaninge Pauli totten Galaten int werck stellen, naemelijck, dat men allen menschen weldoe, doch alsoo dat men daerentusschen middel hebbe, om den huysgenooten des gheloofs insonderheyt by te staene". [86])

Indien er echter gegronde redenen voor het ontbreken van een attestatie zijn — als men uit de kerken onder het kruis komt of uit plaatsen waar de dienst des Woords nog niet is ingesteld — moet er een onderzoek ingesteld worden, inzonderheid of ze bidden kunnen en rekenschap kunnen geven van hun geloof. Marnix, die hier overigens veel uitvoeriger is, stelt ook deze eisch het eerst: „Voornemelick sullen sy ondersocht worden, of sy oock rekeninghe haers geloofs konnen geven, ende of sy Godt konnen bidden". [87])

---

si legitimum sit, ceteraque probentur, tantum largiantur, quantum opus esse ad proximam usque Ecclesiam iudicabunt, idque testimonii literis adscribent, et quo die inde discedant, notabunt; ita se et aliae gerent, donec ad designatum pertigerint locum, ubi testimonium exhibitum lacerabitur".

cf. a. w. pg. 36: „Hun sal bystant gegeven werden nae haere standt ende nootdruft, doch alleenlick tot aen de naeste ghemeynte, daer se door willen trecken, welcke hun voorts helpen sal nae de ghelegentheyt des getuygenisbriefs tot aen de naestliggende, ende soo voorts, voegende by den getuigenissen den tijt des vertreckens van eene yeghelycke gemeinte ende den bystant, die hun in derselver gemeynte geschiet is".

[86]) (art. 47a): „Qui post mensem proximum Novembris sine ullo testimonio, aut aliquo, sed non ad hanc normam conscripto ab Ecclesiis migrabunt, non habebuntur pro fidei domesticis, quibus maxime benefaciendum esse docet Paulus". (cf. a. w. pg. 37).

[87]) (art. 47b): „Si qui tamen ex Ecclesiis quae sunt sub cruce, vel iis locis ubi nullum est ministerium constitutum, venerint, examinari eos operae pretium est, an sciant precari, et possint rationem fidei reddere, qua de causa migrarint, et de aliis eiusmodi". (cf. a. w. pg. 37).

In overeenstemming met het concept wordt dan voorts aan de discretie der daartoe aangewezen personen overgelaten, in hoeverre dezulken te helpen zijn. [88])

Nadat hiermee de voorstellen van Marnix afgehandeld zijn, formuleert de synode een verzoek aan hem, om een Nederlandsche geschiedenis te beschrijven over de kerkelijke en politieke gebeurtenissen der laatste jaren. Alle predikanten en andere geschikte personen dienen aan de verzameling van stof mee te helpen, terwijl bepaalde, met name genoemde deputaten als tusschenpersonen zullen fungeeren. [89])

Helaas heeft dit van historischen zin getuigend besluit, dat op de Dordtsche synode van 1578 nog weer werd vernieuwd, [90]) geen praktisch resultaat afgeworpen, waaraan — gezien de formuleering van het besluit van 1578 — de stofverzamelaars wel in de eerste plaats debet zullen staan.

Er volgt een bepaling inzake boekencensuur, in overeenstemming met een soortgelijke Fransche regeling en een desbetreffende instructie van de kerk van Keulen. Alle boeken over de godsdienst behoeven voor hun publicatie een approbatie van de Dienaren der classis of van de openbare gereformeerde professoren in de Theologie. [91])

Nog volgt een bijkans letterlijk aan de acte van Wezel

---

[88]) (art. 47c) : „Diaconorum autem erit prudentiae quatenus istiusmodi sint iuvandi, dispicere". cf. (a. w. pg. 37) : „(sy sullen) hun sulcke bystant doen, als sy sullen bevinden recht ende oorboorlyck te wesen".

[89]) art. 48—50.

[90]) cf. particuliere vragen no. 21 (Rutgers a. w. pg. 268).

[91]) (art. 51) : „Nemo librum a se aut alio compositum, in quo de religione agatur imprimendum vel alioqui evulgandum curabit, aut patietur, nisi a ministris classis aut publicis Theologiae professoribus nostrae confessionis examinatum et probatum". cf. (Disc. eccl. 1559 art. 29) : „Les ministres ni autres personnes de l' Eglise ne pourront faire imprimer aucun Livre composé par eux, ou par autrui touchant la Religion, ni en publier sur d' autres matières, sans les communiquer à deux ou trois ministres de la parole, non suspects".

ontleende regeling van private proposities, die onder leiding van een predikant in grootere gemeenten gehouden zullen worden, ter oefening van hen, van wie goede verwachting bestaat, dat ze eerlang de kerk zullen kunnen dienen. Iets dergelijks kennen de Fransche kerken ook. De kerk van Keulen, die om het oprichten van propositiën, maar dan ten dienste van jonge predikanten, gevraagd heeft, wordt naar dit besluit verwezen. [92])

Ten laatste wijst een slotclausule er op, dat de genomen besluiten wel veranderd mogen en moeten worden, als het belang der kerken het eischt — let op de pluralis, die hier weer, in tegenstelling met het Fransche voorbeeld gebruikt

---

cf. ook de instructie van Keulen (Werken van de Marnix-vereeniging S. III, D. V pg. 11 punt 5) : „Hem oft niet ghoet ende noodich en zij allen Christenen te vermaenen ende te ghebieden, gheene boecken der Religien aenghaende te laeten drucken, ten zij dat de selve eerst ende vooral by dry ofte vier kercken gevisiteert ende gheapprobeert zijn?"

[92]) (art. 52) : „In Ecclesiis frequentioribus operae pretium erit propositiones privatas haberi, quibus ii concionando exerceantur, de quibus spes bona est posse aliquando Ecclesiae inservire; atque ad ordinem servandum praesidebit actioni minister aliquis".

cf. (Wezel II 26) : „Sicubi autem in maioribus oppidis atque ecclesiis frequentioribus erit commodum, omnino suademus privatas propositiones haberi, quibus se intra domesticos parietes exerceant ii, de quibus bona spes est posse aliquando ecclesiae Dei inservire, publicaque munia capescere: Idque praeside ac moderatore uno aliquo ex Ministris vel certe Prophetis ac Doctoribus".

cf. ook (Poictiers 1561 art. 5) : „On établira des Candidats qui proposeront la parole de Dieu dans chaque Eglise, selon que la commodité des lieux le permettra......

cf. verder de instructie van de kerk van Keulen (Werken van de Marnix-vereeniging S. III, D. V, pg. 11 punt 7) : „Item oft niet ghoet ende noodich en zij in alle Ghemeynten de prophetiën ende propositiën op te richten ende eens ter weken tonderhoudene, op dat also alle jonghe predicanten beter gheoeffent ende te gheschickter mochten wordden in sucken weerdighen ende swaeren ampt, ende op dat daer door oock alle ongheregheIde ende te seer eenvuldige predicatiën mochten ghebetert wordden?" (Het antwoord in Quaest. part. art. 4 verwijst naar het onderhavige artikel 52).

wordt — doch dat die verandering niet in de macht van een plaatselijke kerk, maar alleen aan een synode staat. [93])

Thans dienen de nadere besluiten der synode over de inrichting van de meerdere vergaderingen in oogenschouw te worden genomen. Waarbij de classicale bijeenkomsten allereerst de aandacht vragen.

Voordat wij echter deze nadere besluiten artikelsgewijs gaan bespreken, dienen wij tot recht verstand de oorsprong van de classicale samenkomsten na te gaan.

---

[93]) (art. 53) : „Articuli hi ad legitimum Ecclesiae ordinem spectantes ita mutuo consensu sunt constituti, ut si utilitas Ecclesiarum aliud postulet, mutari, augeri, et minui possint ac debeant; non erit tamen alicuius privatae Ecclesiae id facere, sed dabunt omnes operam ut illos observent, donec a Synodo aliter constituatur".

cf. (Disc. eccl. 1559 art. 40) : „Ces articles qui sont contenus ici touchant la Discipline, ne sont tellement arrêtez entre nous, que si l' utilité de l' Église le requiert, ils ne puissent être changés. Mais il ne sera pas au pouvoir d' un particulier de le faire, sans l' avis et le consentement du Concile General".

RECENSIE.

Theologische Existenz heute. 21.
E. Thurneysen, Lebendige Gemeinde und Bekenntnis.
Chr. Kaiser-Verlag. München. 1935.

Hierin zet E. Thurneysen eerst uiteen, wat belijden, en wat eene levende gemeente is, spreekt hij daarna over Confessies, zegt hij, dat eene levende gemeente optreedt „mit ihrer Bibel, ihrer Predigt, ihren Sakramenten und ihrem Gebet", S. 13, niet eene Confessie missen kan, S. 19, eene nieuwe Confessie behoeft, zonder verwerping echter der oude, S. 25 f. Geen „Bekenntniszwang", n.l. door de macht der overheid, en wel „Volkskirche", doch niet in den zin „dass ein ganzes Volk als solches zugleich Kirche sei", S. 28, doch in dezen zin: „Es soll keiner ausgeschlossen sein. Die Türen der Kirche stehen weit geöffnet für alles Volk. Es herrscht kein Zwang, wonach nur solche dazu gehören dürften, die sich selber als Bekehrte", als „Glaubige" betrachten oder von Andern als solche betrachtet werden, so dass Abgestempelte, Fertige die Kirche bilden könnten, während die Fragenden, die noch Zweifelnden und Schwankende draussen bleiben müssten", S. 28. Hoe er nu gehandeld moet worden met zulke predikanten, die niet het Woord Gods, het Evangelie, brengen, en òf er met hen gehandeld moet worden, wordt in dit geschrift niet duidelijk. En er is meer, dat in nevelen blijft, zoodat moeilijk verstaan kan worden, wat E. Thurneysen nu eigenlijk bedoelt en wil. Het trof mij bij het lezen ook, dat het wezen of de beteekenis van Christus' zoendood op den achtergrond blijft, en niet, zij het kort, klaar voorgesteld wordt. Toch doet de lezing dezer brochure weldadig aan om den ernst, die er uit spreekt, en bevat zij allerlei goeds.

S. GREIJDANUS.

KRONIEK.

Weer thuis. — Willekeurig kerkverzuim. — Vreemde dominees. — Een waarschuwing.

Goede verhoudingen in 't huwelijk heeft Luther in zijn *Tischreden* op deze plastische wijze uitgedrukt: „Liebe Tochter, halt dich also gegen deinen Mann, dasz er fröhlich wird, wenn er, auf dem Wiederwege, des Hauses Spitzen sieht. Und wenn der Mann mit seinem Weibe also lebet und umgehet, dasz sie ihn nicht gerne siehet wegziehen, und fröhlich wird, so er heimkommt, da stehets wohl".

M.m. is dit ook op de gemeente met haar dominee van toepassing.

De vacanties zijn om. Er is wel geen pastor of hij is min of meer ver van honk geweest.

Hij heeft van „de vrijheid" genoten. De mooie zomer en de goedkoope treinen naar 't buitenland brachten hem in de Goetheaansche stemming van

„Wo wir uns der Sonne freuen,
Sind wir jede Sorgen los;
Dasz wir uns in ihr zerstreuen,
Darum ist die Welt so grosz".

Maar September, dan zijn alle pastories weer betrokken. Gelukkig, wanneer de verhoudingen zoo goed zijn, dat dominees hart op den Wiederweg van blijdschap klopt, als hij het torentje zijner kerk ziet; en de gemeente over zijn thuiskomst even tevreden is als Luthers vrouw in zijn Tafelgesprekken.

De rust voor de gemeente is met September ook weer teruggekeerd; althans in die gemeenten waar meer dan één kerkgebouw staat.

't Is nu eenmaal niet anders, dat verandering van spijs doet eten.

En als dan een „dienaar van elders", begiftigd zoowel met gaven, waaronder sommigen „inhoud", àls met talenten, waaronder zij schoonen vorm en voordracht verstaan, in de vacantie van hun collega in de gemeente optreedt, nu ja dat dan het evenwicht 's avonds nogal verstoord wordt, moet men niet al te zeer misbillijken.

Moeder heeft haar man nog wel lief, al schijnt ze zich een enkele week in het jaar meer met haar gasten, dan met hèm bezig te houden.

Hoofdzaak is, dat er ook bij dit eenigszins gestoorde evenwicht in de Juli en Augustus maand een even trouwe opkomst is.

Dat die — en niet alleen in den zomer — hier en daar te wenschen overlaat is erger.

De conclusiën van de classis 's Gravenhage, waarin op het nemen van strengere maatregelen tegen willekeurig kerkverzuim wordt aangedrongen, toonen duidelijk genoeg aan, welke afmetingen dit verzuim in sommige kerken allengs kreeg.

Het is geen bewijs van gezond geestelijk leven, wanneer iemand met één kerkdienst op den Zondag — of zelfs nog minder, want dat komt ook voor — meent te kunnen volstaan.

Het aanstonds in 't oog loopende onderscheid, dat er tusschen de Zondagsviering bij ons en die in het buitenland zelfs in de grootere steden bestaat, hangt ten nauwste samen met de goede gewoonte ten onzent om tweemaal kerk te houden.

Veel meer dan in Nederland is b.v. in Zwitserland ook op de dorpen het geregeld elken Zondag kerkgaan in Protestantsche kringen in onbruik geraakt.

Van tweemaal wordt het éénmaal.

Ook dit wordt op den duur teveel. De gevolgen blijven niet uit: De heiliging van den rustdag gaat teloor; ontspanning

wordt hoofdzaak. Het geestelijk leven, dat zijn geregelde voeding ontbeert, verkwijnt. Het volgende geslacht is voor de kerk geheel en al onverschillig geworden.

Het is goed gezien van de classis 's-Gravenhage om tegen dezen wassenden vloed van onverschilligheid nog tijdig een dam op te werpen.

O.i. moet men echter de oorzaken van het kerkverzuim niet uitsluitend zoeken bij de kerkgangers, en hun verachterend geestelijk leven.

Natuurlijk daar wel in de eerste plaats.

Maar de vraag dringt zich bij zulke conclusies als Den Haag nam, toch ook aan ons op : „Hebben wij als predikanten misschien niet zelf óók eenige schuld ?"

't Is een opmerkelijk verschijnsel in de Hervormde kerk, dat het meeste volk over 't algemeen komt onder het gehoor van den „zwaarsten" dominee.

Zoo is het daar trouwens niet alleen. Ieder, die naast zich in stad of dorp een kerkgroep heeft van eenigszins anderen of gehéél anderen naam dan de zijne, weet hoe de trouwe kerkgang meestal recht evenredig is met de — vergun mij het woord — „zwaarte".

Niet gaarne zou ik nu aan de classis 's-Gravenhage of aan mijzelf, of aan wien ook het advies geven : Wilt ge uw kerk weer vol zien stroomen, ga dan „zwaarder" preeken !

Ik kan niet beoordeelen of de Gereformeerde prediking van heden niet zwaar genoeg is ; wat ik er van lees in uitgegeven bundels of in periodieken behoeft m.i. werkelijk niet zooveel ernstiger en dieper te worden.

Maar als reeds Bavinck in zijn Inleiding op de uitgave van de Werken van Erskine jaren geleden klaagde, dat onder onze menschen gebrek aan zondebesef en kennis van schuld is, terwijl de preeken van zijn dagen toch nog wel zoo „op den man af" waren als die van tegenwoordig — men bladere maar eens in de bundels *Uit de Diepte*, of die van Hoekstra — dan geloof ik toch dat we er goed aan doen, om bij het achteruitgaand kerkbezoek „tot onszelf in te keeren" en te

vragen : „Ligt de schuld wel geheel daar aan, dat er weinig honger meer is naar het Woord, of kan het ook zijn, dat we zelf wel goed-toebereide maar te weinig stevige voeding bieden ?"

Of ook, en dat geldt onze Catechismusprediking, waarbij het verzuim verreweg het grootst is, biedt zij niet te weinig afwisseling ?

Het is niet goed, maar ik kan het heusch niet als zoo'n groot *gebrek aan geestelijk leven* zien, wanneer iemand 's avonds aan de Radio naar een preek van een bekend goed spreker over een schoonen tekst gaat zitten luisteren, waarbij de verdeeling en de psalmen in de gids staan aangegeven, liever dan onder een catechismus-behandeling b.v. van de Sacramenten op te gaan, waarbij hij van te voren reeds weet, dat Zwingli, Luther e.t.q. voor 't front worden gehaald om de jaarlijksche afstraffing te bekomen.

Een aanklacht — het zou dan ook een zelfaanklacht zijn — is dit niet. Het bedoelt alleen een aanwijzing dat de conclusie, die men uit het kerkverzuim, ook het z.g. willekeurige zooals dit in het rapport van Den Haag beschreven wordt, trekken *kàn,* n.l. : achteruitgang van geestelijk leven, *niet* de éénige is.

Of er ten opzichte van „zwaarte" en afwisseling voor ons predikanten zelf een andere conclusie uitgetrokken *mòet* worden, weet ik niet. Dat is evenmin in 't generaal te zeggen, als dat de noodzakelijkheid van een stel conclusies voor de classis Den Haag ook op eens tot een generale noodzaak zou worden uitgebreid.

In de Leeuwarder Kerkbode schreef een der redacteuren, niet-theoloog, een geestig artikeltje over dominees, die in de vacantie komen preeken.

Ik moge het als illustratie gebruiken voor mijn opmerking om geen eenzijdige conclusies te trekken.

't Is gelukkig een uitzondering, naar de schrijver zelf zegt, maar :

Ik heb inderdaad in een gemeente verkeerd, waar velen, de meesten, „niets hadden aan de prediking", zooals dat dan heet. En waar de dominee dat ook best wist. Zijn gemeente zei het hem ronduit. Maar dit het liefst zag, dat, wanneer hij uitging — wat niet vaak voorkwam — een preek gelezen werd, en bij voorkeur een preek, die hij uitkoos. (En zelfs dan waren er nog, die durfden beweren : „wij hebben nog liever, dat de ouderling een preek leest, dan dat onze dominee preekt.")

Is het nu werkelijk zoo af te keuren, wanneer er niet in de vacanties alleen, maar ook wel eens vaker in het jaar gemeenten zijn, die vallen binnen het kader, dat de Leeuwarder Kerkbode met fijne ironie aldus teekent :

Er zijn gemeenten, die al lang van te voren uitzien naar den vacantietijd, omdat ze dan eens een anderen dominee „op de stoel" krijgen.

Niet, dat ze met hun eigen pastor ontevreden zijn, wel neen, ze hooren hem graag ; en bezoeken trouw de samenkomsten, elken Zondag twee keer.

Maar toch willen ze, voor zoo'n enkelen keer, wel eens graag wat anders, wat nieuws hooren.

En dan bij voorkeur een „besten".

Er zijn n.l. van die dominee's, op de groote schare van dienstdoende predikanten betrekkelijk weinigen, die als „besten" bekend staan ; gevierde predikers ; die bij alle voorkomende gelegenheden gevraagd worden : op feestelijke vergaderingen van jongelingen zoowel als van meisjes, op jaarvergaderingen van onderwijzers en ambtenaren in publieken dienst, op bidstonden voor de verkiezing of wetenschappelijke samenkomsten ; voor winterlezingen en conferenties ; die het woord op meesterlijke wijze voeren over de meest uiteenloopende onderwerpen : godsdienstige, politieke, opvoedkundige, volkomen naar keuze.

Gewoonlijk zijn het dominee's in een groote stad; of „die stellig nog eens in een groote stad terecht komen".

Een onzer Hoogleeraren heeft nog zeer onlangs de waarschuwing neergeschreven: „Een van de eerste behoeften van onzen tijd is, dat de kansel weer zal *boeien*: eerst door den *inhoud*...... en daarna ook door *de voordracht*".

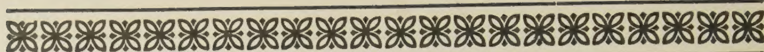
Het meest treft in deze waarschuwing het woordje *„weer"*, dat de professor zeker niet zonder bedoeling en kennis van kansels zal neergeschreven hebben.

Niet erg vleiend voor ons, dominees, maar in verband met de pogingen tot trouwer en hartelijker medeleven onzer gemeenten, is het nuttig ook met deze zijde van de zaak rekening te houden.

Gelukkig is er naast reden van bezorgdheid nog overgroote stof tot dank. Elke vacantie, buiten de grenzen doorgebracht, leert opnieuw waardeeren wat we in Nederland aan prediking èn kerkbezoek nog boven 't buitenland hebben.

Al past ons ook tegenover het buitenland het generaliseeren niet.

v. D.

ONTVANGEN BOEKEN.

Th. Kuipers. Iets over de Christelijke Pers in Nederl.-Indië.
Kampen. J. H. Kok. 1935.

Dr. K. Schilder. „Ons aller moeder". Anno Domini 1935.
Kampen. J. H. Kok.

Bekenntnispredigten. Heft 3.
München. Chr. Kaiser Verlag.

H. Schlier. Das Schriftlein der Kirche.

H. Asmuszen. Barmen !

K. Barth. Das Evangelium in der Gegenwart.
Nrs. 23, 24 en 25 van den Theol. Existenz heute.
München. Chr. Kaiser. 1935.

J. A. F. Mörzer Bruyns. Het Koninkrijk van Groot-Israël.
Leiden. A. W. Sijthoff. z. j.

J. D. Boerkoel. De waarde van het goud. Preek over Gen. 2 : 12a.
Amsterdam-Z. Lutmastr. 113. S. J. P. Bakker. 1935.

Dr. J. F. Buisman. De ethische denkbeelden van Hendrik Laurensz Spiegel.
Wageningen. H. Veenman & Zonen. 1935.

N. C. R. V. Kalender 1936 met premieboek *Jozef de wegbereider zijns volks,* door Prof. Dr. Joh. de Groot en Prof. Dr. A. Noordtzij.
Ede. Afdeel. Organisatie en Propaganda der N.C.R.V.

Dr. G. Oorthuys. Kruispunten op den weg der Kerk. Zwingli, De Labadie, Kohlbrugge.
Wageningen. H. Veenman en Zonen. 1935.

L. van der Zweep. De paedagogiek van Bavinck.
Kampen. J. H. Kok. z. j.

H. Steen. Persoon, Geest, Ziel.
Utrecht. H. de Vroede. 1935.

N. Diemer. Het Scheppingsverbond met Adam.
Kampen. J. H. Kok. 1935.